

Η ΕΙΚΟΝΙΚΗ - ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ
ΕΝ Τῃ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ*

Υ Π Ο

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

δ) Ἡ ἔννοια καὶ χρῆσις τῆς ἀναλογίας ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.

Ἡ ἀναλογία, ὡς ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὅπως δι' εἰκόνων καὶ συμβολισμῶν ἐκ τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας εἰλημμένων παραστήσῃ ἀναλογικῶς τὴν ἄπειρον οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, κατέχει σημαντικὴν θέσιν ἐν τῷ θεολογικῷ συστήματι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.

Τὴν χρῆσιν τῆς ἀναλογίας παρ' αὐτῷ προσδιορίζουν δύο τινά· ἐνθεν μὲν ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς προσδιορισμὸς ὀθενδῆποτε προερχόμενος εἶναι δυνατὸν ἐπαρκῶς νὰ παραστήσῃ—πολλῶ δ' ὀλιγώτερον νὰ ἐξαντλήσῃ—ἐνθεν δὲ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀναλογικῶς μεταφερόμενα εἰς τὸν Θεὸν δὲν εἶναι ἀπλᾶ διανοήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀνυπόστατοι ἀναπλασμοὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ, ἀλλὰ κατηγορήματα δηλοῦντα πραγματικὰς ἐν τῷ Θεῷ σχέσεις, ἰδίᾳ σχέσεις ἐκφαινομένας ἐν τῇ ποικίλῃ σχέσει τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον κόσμον. Ἄς ἴδωμεν ὅμως λεπτομερέστερον τὰ πράγματα.

1) Ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ σταθερὸν δίδαγμα τῆς ἁγίας Γραφῆς¹²⁵ καὶ τῆς πατερικῆς παρα-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 44 τοῦ προηγούμενου τεύχους.

125. Ἰω. 1,18: «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε». 1 Ἰω. 4,12: «Θεὸν οὐδεὶς πώποτε θεθεάται». 1 Τιμ. 6,16: «ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδὲ ἰδεῖν δύναται».

δόσεως ἢ ἄπειρος οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπολύτως ὑπερβατική, ἤτοι ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, οὐσα ὅλως ἀπρόσιτος εἰς τὰ ὑπ' αὐτῆς πεποιημένα ὄντα.

Τὴν ἰδέαν ταύτην συμμερίζεται εὐρύτατα ὁ Γρηγόριος.

Κατ' αὐτὸν ἡ ὑπερβατικότητα τῆς θείας οὐσίας εἶναι ἀπόρροια τῆς αἰωνιότητος, τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς ἀοριστίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀεὶ ὢν. Ἡ ἀιδιότης αὐτοῦ ἀποκλείει τὴν ἐν αὐτῷ ἱστορικὴν διαδοχὴν, τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον. Τὸ «ἦν» καὶ τὸ «ἔσται» εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα χαρακτηριστικά, γνωρίσματα τῆς ρευστῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ φυσικὰ ὄντα ὁ Θεὸς («ἐν ἑαυτῷ») συλλαβὼν ἔχει τὰ εἶναι, μῆτε ἀρξάμενον, μῆτε παυσόμενον, οἶδν τι πέλαιος οὐσίας ἄπειρον καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνου καὶ φύσεως». Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύναται μὲν νὰ σκιαγραφῆσθαι τὸν Θεόν, ἀμυδρῶς ὅμως καὶ μετρίως· καὶ δὴ καὶ «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἄλλης ἐξ ἄλλου φαντασίας συλλεγομένης, εἰς ἐν τι τῆς ἀληθείας ἰνδαλμα, πρὶν κρατηθῆναι φεῦγον, καὶ πρὶν νοηθῆναι διαδιδράσκον· τοσαῦτα περιλάμπον ἡμῶν τὸ ἡγεμονικὸν καὶ ταῦτα κεκαθαρμένον, ὅσα καὶ ὄψιν, ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἴσταμένης». «Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον — ἀποφαίνεται ὁ Γρηγόριος — καὶ δυσθεώρητον· καὶ τοῦτο πάντῃ καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἢ ἀπειρία»¹²⁶.

Ὡς πρὸς τὴν ἀπειρίαν καὶ τὸ ἀνέκφραστον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὁ ἱερός Πατὴρ συμμερίζεται τὴν πλατωνικὴν ἄποψιν, τὴν ὁποίαν ὅμως διορθώνει εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀκατανόητον αὐτῆς: «Θεὸν νοῆσαι μὲν, χαλεπὸν· φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὡς τις τῶν παρ' Ἑλλήσι¹²⁷ θεολόγων ἐφιλοσόφησεν, οὐκ ἀτέχνως ἐμοὶ δοκεῖ, ἵνα καὶ κατειληφέναι δόξῃ τὸ χαλεπὸν εἰπεῖν, καὶ διαφύγη τῷ ἀνεκφράστῳ τὸν ἔλεγχον. Ἀλλὰ φράσαι μὲν, ἀδύνατον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος· ν ο ἦ σ α ι δ ἐ ἀ δ υ ν α τ ὠ τ ε ρ ο ν»¹²⁸. Κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι δύσκολον νὰ νοήσῃ τις τὸν Θεόν, ἀδύνατον δὲ νὰ ἐκφράσῃ τοῦτον διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν φυσικῶν γνωστικῶν του δυνάμεων. Κατὰ τὸν Γρηγόριον, οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι ἀμέτοχοι τέχνης καὶ προσποιήσεως. Οὕτω διὰ μὲν τοῦ «χαλεπὸν» παρέχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ποιὰ τις δυνατότης καταλήψεως τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ (ὁ φιλόσοφος ὁμολογεῖ ἐμμέσως ὅτι ἐπέτυχε τοῦτο, δεῖγμα προφανῶς ἐπάρσεως). Ἐνῶ διὰ τοῦ «φράσαι ἀδύνατον» ἀποφεύγει οὗτος τοὺς ἐλέγχους τοῦ ἀνωτέρου τολμηροῦ δισχυρισμοῦ του. Ὁ Γρηγόριος, ἐπιτείνων εἰς ἄπειρον τὴν

126. Λόγ. 45,3. PG 36, 625C-628B. Τὸν ὀρισμὸν τοῦτον θὰ ἐπαναλάβῃ βραδύτερον καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (ἔκδ. ὀρθ. πίστ. 1,4. PG 94,800).

127. Πλάτ., Τίμ., 28c. «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν».

128. Λόγ. 28,4. PG. 36, 29C.

ὑπερβατικότητα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀνασκευάζει τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὸν ἡ περιγραφή τοῦ Θεοῦ εἶναι μὲν ἀδύνατος καὶ ὀρθῶς λέγει τοῦτο ὁ Πλάτων· ἡ κατάληψις ὅμως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀδυνατωτέρα. Δὲν εἶναι ἀπλῶς χαλεπή, ὡς εἶπεν ἐκεῖνος, ἀλλὰ πάντῃ ἀδύνατος, ὑπερβαίνουσα πᾶσαν κτιστὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν καὶ δυνατότητα. Ὁ Γρηγόριος ἐπιτείνει εἰς ἄπειρον βαθμὸν τὴν θείαν ἀκαταληψίαν. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀδυνατεῖ ὅλως νὰ προσεγγίσῃ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων τὸ ἀβυσσῶδες μυστήριον τῆς θείας ἀπειρίας.

Ἄλλαχοῦ, ὁμιλῶν ὁ ἱερός Πατὴρ περὶ τῶν ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων τῆς τριαδικῆς θεότητος (ἀγέννητον τοῦ Πατρός, γεννητὸν τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορευτὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) καὶ ἐξαίρων τὸ ἀκατανόητον τῶν μυστηριωδῶν τούτων σχέσεων ἐν τῷ Θεῷ, προκαλεῖ τὸν ὑποτιθέμενον συνομιλητὴν του, τὸν ἀνούμενον τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ διὰ τοῦ λόγου πειρώμενον νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸ ὑπερφυές καὶ ἄρρητον μυστήριον: «Εἰπέ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρός, ἀγῶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω, καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ πα ρ α π λ η κ τ ῖ σ ῶ μ ε ν ἄ μ φ ω εἰς Θεοῦ μυστήρια πα ρ α κ ῦ π τ ο ν τ ε ς». Ἐρωτᾷ δέ· ποῖοι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἀποδύομενοι εἰς ἐν τοιοῦτον ἀπονενοημένον ἐγχείρημα; Καὶ ἀπαντᾷ: «Οἱ μὴδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μὴδὲ ψάμμον θαλασσῶν, καὶ σταγόνας ὑετοῦ, καὶ ἡμέρας αἰῶνος ἐξαριθμεῖσθαι, μὴ ὅτι γε Θεοῦ βάθεισιν ἐμβατεύειν, καὶ λόγον ὑπέχειν τῆς οὕτως ἄ ρ ρ ῆ τ ο υ κ αὶ ὑ π ἔ ρ λ ὄ γ ο ν φ ὄ σ ε ω ς»¹²⁹. Ἄρρητος, λοιπόν, καὶ ὑπὲρ λόγον ἡ ἀπειρος οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπος, ὁ ἀδυνατῶν νὰ ἔχῃ γῶσιν καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν φύσεως, οὐδεμίαν ἀπολύτως δυνατότητα ἔχει ἀναβάσεως εἰς τὸ ὑπερφυές μυστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ γνώσεως τῶν ἀπειρῶν ἐνδοτριαδικῶν σχέσεων αὐτοῦ.

Εἰς ἕτερον πάλιν σημεῖον, ἀναφερόμενος ὁ Γρηγόριος εἰς τὴν μυστηριώδη φύσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀδυνατεῖ νὰ ἀνέλθῃ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἐξαίρει ἰδιαζόντως τὸν ἄληπτον καὶ ἀπερίληπτον χαρακτῆρα τῆς θείας φύσεως: «ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτων, ἡ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ ἐξ ἧς ταῦτα, φύσις ἄ λ η π τ ὁ ς τ ε κ αὶ ἀ π ε ρ ῖ λ η π τ ο ς· λέγω δέ, οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἢ τίς ἐστιν... Πλεῖστον γὰρ διαφέρει τοῦ εἶναι τι πεπεῖσθαι, τὸ τί ποτέ ἐστι τοῦτο εἰδέναι»¹³⁰. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ ἡ διαστολή, τὴν ὁποῖαν κάμνει ὁ ἱερός Πατὴρ μεταξὺ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ γνωρίζῃ τις ὅτι ὑπάρχει τι, καὶ ἄλλο πρᾶγμα νὰ ἔχῃ ἀπηκριβωμένην ἀντίληψιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Καὶ εἰς μὲν τὴν ὑπάρξιν τοῦ Θεοῦ δύναται ὁ ἀνθρώπος νὰ φθάσῃ ἄνευ

129. Λόγ. 31,8. PG 36, 141BC.

130. Λόγ. 28,4. PG 36, 32B.

κόπου καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων: νὰ λάβῃ ὅμως πλήρη αἴσθησιν τοῦ ἀπείρου βάθους τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τοῦτο εἶναι ὅλως ἀδύνατον εἰς τὴν πεπερασμένην φύσιν αὐτοῦ ὡς κτιστοῦ δημιουργήματος. Ὅποια τις εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ φύσιν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ προβλήματος, καὶ οὐχὶ τὸ γεγονός ὅτι αὕτη ὑπάρχει (ἔστιν).

Ἐπομένως εἶναι ἀπονοίας τεκμήριον νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως διὰ συλλογιστικῶν σχημάτων καὶ διαδικασιῶν ἐπακριβῶσωμεν τὴν ἀπειρον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι ἄκρως ἀδύνατον, καὶ δὴ καὶ ἐνόςφω ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἔτι εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἐνθα προσδιορίζεται ὑπὸ καταστάσεων φυσικῶν, ἢ δὲ παχύτης τῆς ὕλης ἢ περικαλύπτουσα τὸν νοῦν, καὶ ὁ ἐντεῦθεν προερχόμενος ζόφος συσκιάζουν τὸ νοερὸν ὅμμα τῆς ψυχῆς καὶ παρακλύθουν τοῦτο εἰς τὴν πρὸς Θεὸν ἀνύψωσιν καὶ ἀνάβασιν. Μόνον μία ἐλπίς ὑπάρχει διὰ τὸν ἄνθρωπον καταλήψεως τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ. Αὕτη ἀπόκειται εἰς τὸ μέλλον (εἰς ὕστερον), ὅταν διὰ τοῦ θανάτου καταλυθοῦν ἡ παχύτης καὶ ὁ ζόφος, ἅτινα περικαλύπτουν ἐνταῦθα τὸν ἄνθρωπον. Τότε θὰ μάθωμεν ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον, τό γε νῦν ἔχον, ἀγνοοῦμεν, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ τούτου ἀψευδῆ ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ¹³¹.

Τὸ ἀδύνατον τέλος τῆς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀνθρώπου περιλήψεως τῆς ἀπερινοήτου καὶ ἀκατασκέτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ δὲν προσιδιάζει μόνον εἰς τοὺς μυωπάζοντας περὶ τὰ πνευματικὰ καὶ παχυλοὺς τὴν νοητικὴν αἴσθησιν ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὑψηλοὺς καὶ φιλοθέους καὶ εἰς πᾶσαν γεννητὴν φύσιν, τὴν περιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ παχέος ὑλικοῦ σαρκίου. Μάλιστα δὲν εἶναι βέβαιος ὁ Γρηγόριος ἂν καὶ αἱ νοεραὶ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων φύσεις, αἱ καταλαμβάνουσαι τρανότερον ἡμῶν καὶ ἐκτυπώτερον ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Θεοῦ, ἔχουν τὴν δυνατότητα καταλήψεως τῆς ἀπερινοήτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ: «Τὸ δὲ τοσοῦτο πρᾶγμα τῇ διανοίᾳ περιλαβεῖν, πάντως ἀδύνατον καὶ ἀμήχανον, μὴ ὅτι τοῖς καταβεβλακευμένοις καὶ κάτω νεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς λίαν ὑψηλοῖς τε καὶ φιλοθέοις, καὶ ὁμοίως πάσῃ γεννητῇ φύσει, καὶ οἷς ὁ ζόφος οὗτος ἐπιπροσθεῖ, καὶ τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον, πρὸς τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατανόησιν· οὐκ οἶδα δέ, εἰ μὴ καὶ ταῖς ἀνωτέρω καὶ νοεραῖς φύσεσιν· αἱ διὰ τὸ πλησίον εἶναι Θεοῦ, καὶ ὅλῳ τῷ φωτὶ καταλάμπεσθαι, τυχὸν ἂν καὶ τρανοῖντο, εἰ καὶ μὴ πάντῃ, ἀλλ' ἡμῶν γε τελεώτερόν τε καὶ ἐκτυπώτερον, καὶ ἄλλων ἄλλαι πλεῖον ἢ ἕλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τάξεως»¹³².

Τὰς ἀνωτέρω ἰδέας ἀπηχεῖ ὠραιότατα καὶ ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Γρηγόριον θαυμάσιος ὕμνος εἰς τὸν Θεόν:

«ᾠ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;
Πῶς λόγος ὑμνήσει σε; σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ρητός.

131. Λόγ. 29,11. PG 36, 88CD.

132. Λόγ. 28,4. PG 36, 32A.

Πῶς νόος ἀθρήσει σε; σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.
 Μοῦνος ἐὼν ἄφραστος· ἐπεὶ τέκες ὅσσα λαλεῖται.
 Μοῦνος ἐὼν ἄγνωστος· ἐπεὶ τέκες ὅσσα νοεῖται.
 Πάντα σὲ καὶ λαλέοντα, καὶ οὐ λαλέοντα λιγαίνει.
 Πάντα σὲ καὶ νοέοντα καὶ οὐ νοέοντα γεραίρει.
 Ξυνοὶ γὰρ τε πόθοι, ξυναὶ δ' ὠδῖνες ἀπάντων
 Ἄμφι σέ· σοὶ δὲ τὰ πάντα προσεύχεται· εἰς σὲ δὲ πάντα
 Σύνθεμα σὸν νοέοντα λαλεῖ σιγώμενον ὕμνον.
 Σοὶ ἐνὶ πάντα μένει· σοὶ δ' ἀθρόα πάντα θοάζει.
 Καὶ πάντων τέλος ἔσσι, καὶ εἷς, καὶ πάντα, καὶ οὐδεὶς,
 Οὐχ ἐν ἐὼν, οὐ πάντα· πανώνυμε, πῶς σὲ καλέσω;
 Τὸν μόνον ἀκλήϊστον; Ὑπερνεφέας δὲ καλύπτρας
 Τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύσεται; Ἰλαος εἷης,
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;»¹³³

2) Ἡ ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀναλογικὴ παραστασις τοῦ Θεοῦ.

Ὡς ἤδη ἐτονίσθη, ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀπομακρύνει τοῦτον ἀπείρως ἀπὸ τὸν κτιστὸν καὶ πεπερασμένον ἄνθρωπον.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον, Θεὸς καὶ κτίσις ἀποτελοῦν δύο συγκεκριμένας καὶ σαφῶς κεχωρισμένας ὀντότητας. Ἡ μεταξὺ τούτων σχέσις ἐκφράζεται γενικῶς ὡς δεσποτεία καὶ δουλεία. Ἡ δεσποτεία ἀνάγεται εἰς τὸν Θεόν, τὸν πρῶτον καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν, συνιστώσα δύναμιν ποιητικὴν, ἀρχικὴν καὶ ἀκίνητον. Ἡ δουλεία ἀντιθέτως εἶναι πεποιημένη καὶ ὑπὸ χεῖρα καὶ μεταπίπτουσα. Καὶ ἡ μὲν μία εἶναι ὑπὲρ τὸν χρόνον, ἐνῶ ἡ ἄλλη τελεῖ ὑπὸ τὸν χρόνον. Ἡ πρώτη καλεῖται Θεός, ἐκφαίνεται δὲ τριαδικῶς ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὰ ὄντα, ἥτοι ὡς αἰτία (Πατήρ), δημιουργία (Υἱός) καὶ τελείωσις (Ἅγιον Πνεῦμα). Αἱ ὑποστάσεις τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ εἶναι ἄτμητοι καὶ ἀσύγχυτοι. Τομῆν καὶ σύγχυσιν τούτων ἐπιφέρουν αἱ αἰρέσεις, ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ὁ Σαβελλιανισμὸς. Ἡ δευτέρα (ἡ δουλεία) ἀνήκει εἰς τὸ αἰσθητὸν καὶ ἐγχρονον πεδίον καὶ καλεῖται κτίσις, ἀσχέτως τῆς ἐν αὐτῇ διαφοροποιήσεως, καὶ δὴ καὶ κατ' ἀναλογίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἐγγύτητος¹³⁴.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς κτιστὸν καὶ πεπερασμένον δημιούργημα, κατατάσσεται εἰς τὴν δουλείαν, διαχωρίζεται ἐπομένως ἀπολύτως ἀπὸ τοῦ Δεσπότης πλαστοουργοῦ του. Αἱ δυνάμεις του εἶναι ὀλίγαι καὶ εὐπαράγωγοι, ὁ δὲ λόγος του συνιστᾷ ὄργανον ἀσθενές, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀπόρητον μυστήριον τοῦ Θεοῦ.

133. Ἔπη δογματικά I. PG 37, 507-508.

134. Λόγ. 34,8. PG 36, 248D-294A.

Ἐποκεκομμένοι τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ὁ ἀνθρώπινος λόγος συντρίβεται ὑπὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ, ἐπιμένων δὲ καταντᾷ εἰς τὴν παραμόρφωσιν καὶ ἀποκένωσιν τοῦ ὑπερφυοῦς περιεχομένου τῆς πίστεως¹³⁵.

Γενικῶς πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶς λόγος εἶναι πράγματα δυστέκμαρτα καὶ δυσθεώρητα. Διὰ τῆς σοφίας του-ὡς μικροῦ ὀργάνου-ὁ ἄνθρωπος θηρεῦει τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, πειρώμενος ὅπως ἀνέλθῃ εἰς τὰ νοητὰ καὶ ὑπερκόσμια μετὰ τῶν συγκεχυμένων φυσικῶν του αἰσθήσεων. Ὑπὸ τῶν τελευταίων ὅμως τούτων ὁ ἄνθρωπος περιφέρεται καὶ πλανᾶται, μὴ ἔχων τὴν δυνατότητα νὰ προσεγγίσῃ διὰ τοῦ γυμνοῦ νοῦς του τὰ γυμνά ὑπεραισθητὰ πράγματα καὶ τὴν θείαν ἀλήθειαν¹³⁶. Μίαν τοιαύτην δι' ἀφαιρέσεως προσέγγισιν ἀδυνατεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος, παρεμποδιζόμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἰδιοσυστάσις του. Ὁ νοῦς αὐτοῦ, τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς λογικῆς του φύσεως, κάμνει ὄντως «ἐκβῆναι τὰ σωματικὰ» καὶ «γυμνοῖς ὁμιλῆσαι τοῖς ἀσωμάτοις», καὶ δὴ καὶ ἐνόσω σκοπεῖ τὰ ὑπὲρ δύνάμιν μετὰ τῆ ἰδίας ἀσθενείας. Δεδομένου δέ, ὅτι πᾶσα λογικὴ φύσις κατατείνει φύσει πρὸς τὸν Θεόν, ὃν ποθεῖ διακαῶς, ἐν τῷ ἀνατακτικῷ τούτῳ ἔργῳ της παρεμποδιζομένη ὑπὸ τῆς ἐγγενοῦς ἀδυναμίας της καὶ ἀποτυγχάνουσα νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ἐφέσεις της (νὰ γνωρίσῃ δηλαδὴ τὸν Θεόν), κάμνει τῷ πόνῳ καὶ σφαδάζει· μὴ φέρουσα δὲ τὴν ζημίαν ποιεῖται δευτέρον πλοῦν (ἀνακροῦει πρῦμναν, ἀλλάζει τρόπον πλεύσεως καὶ πορείας), στρεφομένη πρὸς τὰ δημιουργήματα. Ἐν τῇ στροφῇ ταύτῃ ποιεῖται δύο τινά· ἡ θεοποιεῖ ἐκ πλάνης τὰ ὀρώμενα ὄντα, ἡ διὰ τῆς θέας τοῦ κάλλους καὶ τῆς τάξεως τῶν κτισμάτων ἀνάγεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ¹³⁷.

Ἐν τῷ ἔργῳ ὅμως τούτῳ ἡ φιλοπραγμοσύνη τοῦ νοῦς καὶ ὁ διασκεπτικὸς τοῦ ἀνθρώπου λόγος ἐν ὄλῃ τῇ ἐργῶδει προσπαθεῖα των ἀδυνατοῦν νὰ εὑρουν εἰκόνα ἐξαντλοῦσαν τὸ μέγεθος τῆς θείας ἀπειρίας. Ἡ ἀδυναμία ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν κάτω πραγμάτων εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον παραβολῆς καὶ συγκρίσεως πρὸς τὸν Θεόν. Ἄν δέ, παρὰ ταῦτα, «μικρὰ τις ὁμοίωσις εὔρεθῇ, φεύγει με τὸ πλεόν, ἀφὲν κάτω μετὰ τοῦ ὑποδείγματος»¹³⁸.

Ἐνδεικτικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ θεόπτου Μωυσέως, ὅστις τοσαύτην χάριν εὐρῶν παρὰ τῷ Θεῷ, οὐχ ἤττον τὰ ὀπίσθια μόνον τοῦ Θεοῦ ἠξιώθη νὰ ἴδῃ, καὶ μάλιστα παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πρὸς τοῦτο προσηυχῆθη ἐκτενωῶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπόσχεσιν. Ὁ ἅγιος ἐκεῖνος ἀνὴρ δὲν εἶδε τὸν Θεὸν ἐν οἴῳ μέτρῳ ἐπόθησε νὰ ἴδῃ αὐτόν. Εἶδε μόνον

135. Λόγ. 29,21. PG 36, 101D-104A.

136. Λόγ. 28,21. PG 36, 53A.

137. Λόγ. 28,13. PG 36, 44AB.

138. Λόγ. 31,31. PG 36, 169A.

τὰ ὀπίσθια τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον (τὸ περισσότερον) διέφυγε τῆς καταλήψεως αὐτοῦ¹³⁹.

Καὶ παρατηρεῖ ὁ Γρηγόριος, ἀποτεινόμενος πρὸς ὑποτιθέμενον συνομιλητὴν του: 'Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι εἷς καὶ μία ἢ ἀνωτάτω φύσις, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραστήσω εἰς σέ τὴν ὁμοίωσιν; Ἡ μήπως ἐπιθυμεῖς νὰ παραστήσω τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ διὰ παραδειγματος ἐκ τῶν κάτω καὶ τῶν περὶ σέ; Ὅμως μία τοιαύτη προσπάθεια εἶναι λίαν αἰσχρά, καὶ οὐ μόνον αἰσχρά, ἀλλὰ καὶ ἐπεικῶς ματαία, τουτέστιν «ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν ἀκινήτων ἐκ τῆς ῥευστῆς φύσεως»¹⁴⁰.

Τὸ πρόβλημα κατὰ ταῦτα τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεως τοῦ Θεοῦ κινεῖται μεταξὺ δύο ἀπειρώς ἀπεχόντων πόλων: Ἐξ ἐνὸς τῆς ἀπολύτου ὑπερβατικότητος τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξ ἐτέρου τῆς ἀδυναμίας τῶν πεπερασμένων γνωστικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος κατατείνων πρὸς τὸν πλαστοουργόν του ἀδυνατεῖ νὰ ψαύσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ κράσπεδα τῆς θείας ἀπειρίας. Ἡ ἀσθενής του φύσις τὸν κρατεῖ δέσμιον εἰς τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ἔνυλα. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ ἀπειρος δυσαναλογία μεταξὺ Πλάστου καὶ πλάσματος, ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως, θείας ἀπειρίας καὶ ἀνθρωπίνης σχετικότητος. Ἡ ὑπαρξιακὴ ὅμως ἀνάγκη γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἀσίγαστος πόθος προσεγγίσεως πρὸς τὸν πλάστην του ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νὰ γεφυρώσῃ πως τὸ χαῖνον χάσμα καὶ τὴν ἀβυσσαλέαν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Θεοῦ ἀπόστασιν. Εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου μεγάλως συμβάλλεται τὸ μέτρον τῆς ἀναλογίας, ἐκδιπλούμενον ἐπὶ τε τῆς φυσικῆς καὶ ὑπερφυσικῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκαλύψεως. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή, κατ' ἀναλογίαν τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν φύσεως προσπαθεῖ νὰ λάβῃ ποιάν τινα αἴσθησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ εἰς τὴν ἀναλογικὴν ταύτην διεργασίαν μεγάλως ὑποβοηθεῖται ὑπὸ τοῦ φωτός, ἕπερ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δυνάμει τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ θείας ἀποκαλύψεως, ἐπιχέει εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν του.

Ἡ ἀναλογία εἶναι ἀρρήκτως συνυφασμένη μετὰ τῆς γνησίας θεολογίας. Ὁ ἀληθὴς θεολόγος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ ἀθετήσῃ αὐτήν. Αὕτη νοεῖται ὡς μία «μετάθεσις» («μεταφορά»), τὴν ὁποίαν ἡ αἴσθησις τῆς ἀβύσσου τῆς διαχωριζούσης τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἐπιβάλλει εἰς ὅλας τὰς γηίνης προελεύσεως ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας ἀποδίδομεν εἰς τὸν ὑψιστον Θεόν¹⁴¹. Ἡ

139. «Καὶ Μωσῆς μὲν μόλις εἶδε Θεοῦ τὰ ὀπίσθια διὰ τῆς πέτρας (ἄτινα ταῦτά ἐστι, καὶ ἦτις ἡ πέτρα), καὶ ταῦτα πολλὰ δεηθεῖς, καὶ τυχὼν ὑποσχέσεως· πλὴν ὅτι μή, ὅσον ἐπόθησεν, εἶδεν, ἀλλὰ πλέον τοῦ φαντασθέντος ἦν ὁ διέφυγεν... Τίνα κατεπολέμησας Ἀμαλὴκ εὐχῆ, καὶ χειρῶν ἐκτάσει, καὶ τῷ σταυρῷ προτυπομένῳ πόρρωθεν μυστικῶς, ἔν' ἢ σοι συμφορὰ τὸ μὴ τελειῶς καταλαβεῖν Θεόν, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δονῆται, καὶ ἄνω καὶ κάτω φέρεται;» (Λόγ. 32,16. PG 36,192C).

140. Λόγ. 31,10. PG 36,144B.

141. J. Plagnieux, Saint Grégoire de Nazianze Théologien, Paris 1951, σ. 307.

ἀναλογία ἀποτελεῖ ἀπόπειραν ὀρθῆς ἐκφράσεως τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς ἀκτίστου αἰτίας (τοῦ Θεοῦ) καὶ τῶν κτιστῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς (τῶν δημιουργημάτων). Ὡς εἶναι ὅμως φυσικόν, ἢ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων γινώσκεις αἰτίου τινὸς εἶναι τὰ μάλιστα ἀτελής, ἰδίχ δὲ ὅταν ἢ μεταξύ τούτων ἀπόστασις εἶναι ἄπειρος (Θεὸς καὶ κτίσματα). Καὶ εἶναι μὲν πλάνη ν' ἀρνηθῆ τις, ὅτι ὁ ἐκ τῶν δημιουργημάτων προσδιορισμὸς τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχει τι τὸ θετικὸν καὶ ἀληθὲς ἐν ἑαυτῷ. Ἀλλὰ πλάνη εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ νὰ λησμονῆ τις, ὅτι πᾶσα παράστασις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ διάφορος τῆς παριστωμένης θείας ἀληθείας. Ἐπομένως τὸ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μεταξύ δύο πραγματικοτήτων (μιας θείας καὶ μιας ἀνθρωπίνης) φερουσῶν τὸ αὐτὸ ὄνομα, ὑπάρχει ὀρισμένη τις πραγματικὴ ἀναλογία, ἐνῶ παραλλήλως ὑπάρχει μεταξύ των καὶ βαθεῖα διαφορὰ, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα ἀξίαν καὶ σχέσιν ἀναλογικὴν¹⁴².

Ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνελίξει τῆς χριστιανικῆς θεολογίας τὸ ζήτημα τῆς ἀναλογίας συνέπιπτεν ἀπ' ἀρχῆς μετὰ τῶν «θείων ὀνομάτων». Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἢ θεολογοῦσα σκέψις ἀνεκάθεν ἀπέδιδεν ἀναλογικῶς εἰς τὸν Θεόν. Ἐξ ὅσων δὲ μέχρι τοῦδε ἐλέχθησαν, ἢ σχετικὴ καὶ περιορισμένη ἀξία τῶν θείων τούτων ὀνομάτων ἀνακύπτει ἐμφανῆς. Ὁ ἱερός Γρηγόριος, ἐξ ὀχως εὐαίσθητος εἰς τὴν ἀπειρίαν τῆς θείας φύσεως καὶ εἰς τὸ ἀσθενὲς τῶν γνωστικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, εἶναι τὰ μάλιστα ἐφεκτικὸς ἔναντι τῶν ποικίλων φωνῶν, τὰς ὁποίας ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι ἀποδίδομεν εἰς τὸν ἄπειρον Θεόν:

«Ἀρκτέον δὲ ἡμῖν ἐντεῦθεν. Τὸ θεῖον ἀκατονόμαστον· καὶ τοῦτο δηλοῦσιν, οὐχ οἱ λογισμοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἑβραίων οἱ σοφώτατοι καὶ παλαιότατοι, ὅσον εἰκάζειν ἔδωκαν. Οἱ γὰρ χαρακτηῖσιν ἰδίους τὸ θεῖον τιμήσαντες, καὶ οὐδὲ γράμμασιν ἀνασχόμενοι τοῖς αὐτοῖς ἄλλο τι γράφεσθαι τῶν μετὰ Θεόν, καὶ Θεόν, ὡς δέον ἀκωνήτον εἶναι καὶ μέχρι τούτου τὸ θεῖον τοῖς ἡμετέροις, πότε ἂν δέξαιντο λυομένη φωνῇ δηλοῦσθαι τὴν ἄλυτον φύσιν καὶ ἰδιάζουσαν; Οὔτε γὰρ ἀέρα τις ἐπνευσεν ὅλον πώποτε, οὔτε οὐσίαν Θεοῦ παντελῶς, ἢ νοῦς ἐχώρησεν, ἢ φωνὴ περιέλαβεν. Ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν σκιαγραφοῦντες τὰ κατ' αὐτόν, ἀμυδρὰν τινα καὶ ἀσθενῆ καὶ ἄλλην ἀπ' ἄλλου φαντασίαν συλλέγομεν. Καὶ οὗτος ἄριστος ἡμῖν θεολόγος, οὐχ' ὅς εὑρε τὸ πᾶν, οὐδὲ γὰρ δέχεται τὸ πᾶν ὁ δεσμός, ἀλλ' ὅς ἂν ἄλλου φαντασθῆ πλέον, καὶ πλεῖον ἐν ἑαυτῷ συναγάγῃ τὸ τῆς ἀληθείας ἴνδαγμα, ἢ ἀποσκίασμα, ἢ ὅ,τι καὶ ὀνομάσομεν»¹⁴³.

142. Αὐτόθι

143. Λόγ. 30,17. PG 36, 125BC.

Τὸ ἀνωτέρω χωρίον εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικὸν τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Γρηγορίου. Ὅπως δὲ καὶ ἀνὸν ὀνομάσωμεν τὸν ἀκατονόμαστον Θεόν, ἢ ἡμετέρα λυομένη φωνὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ δηλώσῃ τὴν ἕλυτον καὶ ἰδιάζουσαν φύσιν αὐτοῦ. Τοῦτο δέ, διότι, ὅπως τὸν ἀέρα οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ ἀναπνεύσῃ ὀλόκληρον, οὕτω καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῦς ἀνθρώπινος ἐχώρησέ ποτε, οὔτε καὶ ἀνθρωπίνη φωνὴ περιέλαβεν. Ἡ σκιαγράφησις τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ (τὰ κατ' αὐτόν), μόνον κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν (τῶν δημιουργημάτων) εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ. Ὁ ἀνθρωπος, ἐργαζόμενος ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν κτισμάτων καὶ μεταφέρων ἀναλογικῶς εἰς τὸν Θεὸν τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας του συμπεράσματα, συγκροτεῖ ἀσθενῆ τινα καὶ ἀμυδρὰν περὶ τοῦ θείου φαντασίαν, ἐξαλλάσσουσαν παρ' ἄλλοις ἄλλως. Ἄριστος δὲ θεολόγος δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος συνέλαβε πᾶσαν τὴν περὶ τοῦ θείου ἀλήθειαν, διότι τοῦτο εἶναι ὅλως ἀπρόσιτον εἰς τὸν δεσμὸν (=τὸν σωματικὸν ἀνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα ἀποτελεῖ δεσμὸν τῆς ψυχῆς), ἀλλ' ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος κατῴρθωσε νὰ φαντασθῇ τὸν Θεὸν περισσότερον ἐνὸς ἄλλου (θεολόγου) καὶ συνήγαγεν ἐν ἑαυτῷ κατὰ τὸ δυνατὸν πληρέστερον τὸ τῆς ἀληθείας ἵνδαλμα ἢ ἀποσκίασμα (εἰκόνα ἀμυδρὰν καὶ ἀνακριβῆ).

Εἰς τὴν ἀναλογικὴν μεταφορὰν καὶ ἐφαρμογὴν ὑπόκεινται ἅπαντα τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενα, τόσον τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ τὰ ἐκφράζοντα τὴν θεϊαν φύσιν αὐτοῦ. Πάντα τὰ τὸν Θεὸν ἐκφράζοντα ὀνόματα, παρὰ τὴν θετικὴν ἀξίαν αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς θεολογίας, ἐν τούτοις δὲν παύουν νὰ φέρουν χαρακτῆρα σχετικόν. Δὲν εἶναι χαρακτηρισμοὶ τῆς θείας φύσεως ἴσοι καὶ ἀπόλυτοι. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἐμπίπτουν ὡσαύτως καὶ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα, ἅτινα ἐκφράζουν κατ' ἔξοχὴν τὸν Θεόν. Οὕτως ἢ προσωνομία Θεός¹⁴⁴, διὰ τῆς ὁποίας καλεῖται ἡ ἀνωτάτω φύσις, ἐκ τῶν ρημάτων θεεῖν ἢ θείειν παραγομένη («διὰ τὸ ἀεικίνητον καὶ δαπανητικὸν τῶν μοχθηρῶν ἔξεων»), δὲν εἶναι ἄφετος, ἀλλὰ τῶν πρὸς τι λεγομένων. Δηλοῖ δηλονότι σχέσιν, μορφουμένην ἐκ τοῦ κόσμου τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας. Εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπόκειται καὶ ἡ ἑτέρα προσωνομία τοῦ Θεοῦ, Κύριος. Ἀλλὰ καὶ τὸ κατ' ἔξοχὴν θεῖον ὄνομα, («ὁ ὢν»), διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν ὁ Θεός¹⁴⁵, παρ' ὅλον ὅτι ἐκφράζει τὴν πληρότητα τοῦ εἶναι, τὴν ὁποίαν κατέχει ἀπολύτως ὁ Θεός, ἄνευ χρονικῶν περιορισμῶν καὶ ἀσχετῶς πρὸς τὸ εἶναι τῆς πεπερασμένης κτιστῆς φύσεως, ἐν τούτοις, καίπερ ἐξαντλοῦν τὰς ἰδικὰς μας δυνατότητας ἀναλογικῆς ἐκφράσεως τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐξαντλεῖ καὶ τὸ ἄπειρον βάθος τῆς ἀπροσίτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐνδεικτικὴ τοῦ πράγματος εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ Ὅρους θεοπτία τοῦ Μωυ-

144. Δόγ. 30,18. PG 36, 128A.

145. Ἐξ. 3,14.

σέως, ὅστις τὰ ὀπίσω μόνον τοῦ Θεοῦ εἶδε καὶ οὐχὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ¹⁴⁶.

Τέλος, ἂν ἡ ἀναλογία ἔχῃ τοσαύτην ἐφαρμογὴν εἰς τὰ κύρια ὀνόματα τῆς θεότητας, πολὺ περισσώτερον θὰ ἔχῃ αὕτη ἐφαρμογὴν εἰς τὰ κοινὰ τῆς θεότητας ὀνόματα. Τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι ἐκφραστικὰ τῶν ποικίλων σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ δημιουργήματα καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἱερὸς Πατὴρ σχετικῶς παρατηρεῖ: «Τῶν δ' ἄλλων προσηγοριῶν, αἱ μὲν τῆς ἐξουσίας εἰσι προφανῶς, αἱ δὲ τῆς οἰκονομίας, καὶ ταύτης διττῆς· τῆς μὲν ὑπὲρ τὸ σῶμα, τῆς δὲ ἐν σώματι· οἷον ὁ μὲν Παντοκράτωρ, καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἢ τῆς δόξης, ἢ τῶν αἰώνων, ἢ τῶν δυνάμεων, ἢ τοῦ ἀγαπητοῦ, ἢ τῶν βασιλευόντων· καὶ ὁ Κύριος, ἢ Σαβαώθ, ὅπερ ἐστὶ στρατιῶν, ἢ τῶν δυνάμεων, ἢ τῶν κυριευόντων. Ταῦτα μὲν σαφῶς τῆς ἐξουσίας. Ὁ δὲ Θεός, ἢ τοῦ σώζειν, ἢ ἐκδικήσεων, ἢ εἰρήνης, ἢ δικαιοσύνης, ἢ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ πάντες Ἰσραὴλ τοῦ πνευματικοῦ, καὶ ὁρῶν τὸν Θεόν· ταῦτα δὲ τῆς οἰκονομίας. Ἐπειδὴ γὰρ τρισὶ τούτοις διοικούμεθα, δεῖ τε τιμωρίας, καὶ σωτηρίας ἐλπίδι, πρὸς δὲ καὶ δόξης, καὶ ἀσκήσει τῶν ἀρετῶν, ἐξ ὧν ταῦτα· τὸ μὲν τῶν ἐκδικήσεων ὄνομα οἰκονομεῖ τὸν φόβον· τὸ δὲ τῶν σωτηριῶν, τὴν ἐλπίδα· τὸ δὲ τῶν ἀρετῶν τὴν ἀσκήσιν... Ταῦτα μὲν οὖν ἐστὶ κοινὰ θεότητας ὀνόματα»¹⁴⁷.

Εἶναι κατὰ ταῦτα φανερόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει μὲν ἑαυτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ἡ ἀποκάλυψις αὕτη δὲν παύει νὰ εἶναι πάντοτε σύμμετρος πρὸς τὴν πεπερασμένην δεκτικότητά τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ θέλει μὲν ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ πλήρως τὸν Θεόν, τὴν θέλησίν του ὅμως ταύτην προσδιορίζει ἀμελιλίτως ἡ πεπερασμένη του φύσις καὶ ἡ περιορισμένη ἀκτίς τῶν γνωστικῶν του δυνάμεων. Οἰανδήποτε παράστασιν καὶ ἂν μορφώσῃ οὗτος ἐκ τῆς αἰσθητῆς

146. «Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ τόπος παρ' ἐμοί, στήση ἐπὶ τῆς πέτρας· ἦνίκα δ' ἂν παρέλθῃ ἡ δόξα μου, καὶ θήσω σε εἰς ὀπὴν τῆς πέτρας καὶ σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἕως ἂν παρέλθῃ· καὶ ἀφελῶ τὴν χειρά, καὶ τότε ὄψει τὰ ὀπίσω μου, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι» (Γεν. 33, 21-23).

147. Λόγ. 30,19. PG 36, 128BC. Βλ. καὶ Λόγ. 28,13. PG 36, 41CD-44A: «Οὐ πνεῦμα, καὶ πῦρ, καὶ φῶς, ἀγάπη τε καὶ σοφία, καὶ δικαιοσύνη, καὶ νοῦς, καὶ λόγος, καὶ τὰ τοιαῦτα, αἱ προσηγορίαι τῆς πρώτης φύσεως; Τί οὖν; Ἡ πνεῦμα νοήσεις διχα φορᾶς καὶ χύσεως; Ἡ πῦρ ἕξω τῆς ὕλης, καὶ τῆς ἄνω φορᾶς, καὶ τοῦ ἰδίου χρώματός τε καὶ σχήματος; Ἡ φῶς οὐκ ἀέρι συγκρατόν τε καὶ ἀφετον τοῦ οἴου γεννῶντός τε καὶ φωτίζοντος; Νοῦν δὲ τίνα; Μὴ τὸν ἐν ἄλλῳ, καὶ οὐ κινήματα τὰ διανοήματα, ἡρεμοῦντα ἢ προβαλλόμενα; Λόγον δὲ τίνα παρὰ τὸν ἡσυχάζοντα ἐν ἡμῖν, ἢ χέρομενον; ὀκνῶ γὰρ εἰπεῖν, λυόμενον. Εἰ δὲ καὶ σοφίαν, τίνα παρὰ τὴν ἕξιν, καὶ τὴν ἐν τοῖς θεωρήμασιν εἶτε θεοῖς, εἶτε καὶ ἀνθρωπίνους; Δικαιοσύνην τε καὶ ἀγάπην, οὐ διαθέσεις ἐπαινουμένας; Καὶ τὴν μὲν τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τοῦ μίσους ἀντίπαλον, ἐπιτεινομένας τε καὶ ἀνιμένας, προσγινομένας τε καὶ ἀπογινομένας, καὶ ὅμως ποιούσας ἡμᾶς καὶ ἀλλοιούσας, ὥσπερ αἱ χροαὶ τὰ σώματα; Ἡ δεῖ τούτων ἀποστάντας ἡμᾶς, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ θεῖον ἰδεῖν ὡς οἶόν τε, μερικὴν τινα φαντασίαν ἐκ τῶν εἰκασμάτων συλλεγομένους; Τίς οὖν ἡ μηχανὴ ἐκ τούτων τε, καὶ μὴ ταῦτα; Ἡ πῶς ταῦτα πάντα, καὶ τελείως ἕκαστον, τὸ ἐν τῇ φύσει ἀσύνθετον καὶ ἀνεῖκαστον;»

του ἐμπειρίας, αὕτη οὐδέποτε θὰ εἶναι παράστασις ἴση, ἀποδίδουσα πλήρως καὶ σαφῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι κατὰ ταῦτα φανερόν, ὅτι ὁ ἱερός Γρηγόριος δὲν ἀποδίδει μεγάλην ἀποδεικτικὴν ἰσχὺν εἰς τὰ θεῖα ὀνόματα, τὰ προσδιορίζοντα τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ὅσακις δὲ χρησιμοποιεῖ ταῦτα, εἶναι πάντοτε προσεκτικὸς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν πραγματικὴν τῶν ἔννοιαν καὶ ἰσχύν.

Τὴν σκέψιν του ταύτην βλέπομεν σαφῶς διατυπωμένην ἐν τῇ πολεμικῇ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Πνευματομάχων. Οὗτοι, ταυτίζοντες ἀγεννησίαν καὶ ὁμοούσιον, ἠρνοῦντο τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, συναρνούμενοι ἅμα καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ. Ὁ ἱερός Πατήρ, παρὰ τὴν ἀπροθυμίαν του ὅπως δι' αἰσθητῶν εἰκόνων καὶ παραδειγμάτων ἀνιχνεύσῃ τὰς ἐν μυστηρίῳ ἐσωτερικὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἤττον ἐξαναγκάζεται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὅπως προσφύγῃ εἰς συγκρίσεις, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ὁμοούσιον δὲν συνδέεται πάντοτε μετὰ τῆς γεννήσεως. Φέρει δὲ τὸ ἐξῆς παράδειγμα: Ὁ Ἀδάμ, ἡ Εὐα καὶ ὁ Σῆθ ἦσαν ἄνθρωποι ὁμοούσιοι. Ἐν τούτοις ἡ προέλευσις τῶν δὲν ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἀδάμ ἦτο πλάσμα Θεοῦ. Ἡ Εὐα (ληφθεῖσα ἐκ τῆς πλευρᾶς του) ἦτο τμήμα τοῦ πλάσματος. Ἐνῶ ὁ Σῆθ ἦτο γέννημα ἀμφοτέρων. Ὁ τρόπος προελεύσεως αὐτῶν (πλάσμα, τμήμα, γέννημα) ἦτο διάφορος, ἡ δὲ διαφορῆς αὕτη δὲν παρεβλάπτε τὴν ὁμοουσιότητά των. Ἄρα ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ὁμοούσιον, ἀσχέτως πρὸς τὸν τρόπον ὑπάρξεως, τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς πράγματος¹⁴⁸. Ὁ συλλογισμὸς τοῦ Γρηγορίου ἦτο ὀρθός. Παρὰ ταῦτα σπεύδει οὗτος ἀμέσως νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς συγκρίσεις ταύτας, ἢ μᾶλλον νὰ ἀμβλύνη τὸ ἀποτέλεσμα των. Οὕτως ἐπεξηγεῖ, ὅτι διὰ τῶν συγκρίσεων τούτων (πλάσμα, τμήμα, γέννημα) δὲν παρειαίγεται ἐν τῇ θεότητι πλάσις ἢ τομῆ, ἢ ὀτιδήποτε ἄλλο ἀνῆκον εἰς τὴν σωματικὴν φύσιν (τοῦτο ἔπραττον οἱ Ἀρειανοί), ἐπιλέγων: «Οὐδὲ γὰρ οἶόν τε τῶν εἰκαιομένων οὐδὲν πρὸς πᾶσαν ἐξικνεῖσθαι καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν»¹⁴⁹.

Διὰ νὰ καταδείξῃ δὲ τὸ γελοῖον τῶν συλλογισμῶν τῶν Πνευματομάχων, παρατηρεῖ: «Ἡ ἀγέννητον (τὸ Πνεῦμα) ἢ γεννητόν. Καὶ εἰ μὲν ἀγέννητον, δύο τὰ ἀναρχα. Εἰ δὲ γεννητόν, ὑποδιαίρει πάλιν ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦτο ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ εἰ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, Υἱοὶ δύο καὶ ἀδελφοί. Σὺ δέ μοι πλάττε καὶ διδύμους, εἰ βούλει, ἢ τὸν μὲν πρεσβύτερον, τὸν δὲ νεώτερον· ἐπειδὴ λίαν εἶ φιλοσώματος. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πέφηνε, φησί, καὶ υἰάνος (=ἐγγονός) ἡμῖν ὁ Θεός· οὐ τί ἂν γένοιτο παραδοξότερον; ταῦτα μὲν οὖν οἱ σοφοὶ τοῦ κακοποιῆσαι, τὰ δὲ ἀγαθὰ γράφειν οὐ θέλοντες. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν ἐώρων ἀναγκαίαν τὴν διαίρεσιν, ἐδεξάμην ἂν τὰ πράγματα, οὐ φοβηθεὶς τὰ ὀνόματα. Οὐ γὰρ,

148. Δόγ. 31,11. PG 36, 144D-145A.

149. Δόγ. 31,11. PG 36, 145A.

ἐπειδὴ κατὰ τина σχέσιν ὑψηλοτέραν Υἱὸς ὁ Υἱός, οὐ δυναθέντων ἡμῶν ἄλλως, ἢ οὕτως ἐνδείξασθαι τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοούσιον, ἤδη καὶ πάσας οἰητέον ἀναγκαῖον εἶναι τὰς κάτω κλήσεις, καὶ τῆς ὑμετέρας συγγενείας, μεταφέρειν ἐπὶ τὸ θεῖον. Ἡ τάχα ἀν σὺ γε καὶ ἄρρενα τὸν Θεὸν ἡμῖν ὑπολάβοις, κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι Θεὸς ὀνομάζεται, καὶ Πατήρ; καὶ θῆλύ τι τὴν θεότητα, ὅσον ἐπὶ ταῖς κλήσεσι; καὶ τὸ Πνεῦμα οὐδέτερον, ὅτι μὴ γεννητικόν; εἰ δέ σοι καὶ τοῦτο παιχθείη, τῇ ἑαυτοῦ θελήσει τὸν Θεὸν συγγενόμενον, κατὰ τοὺς παλαιούς μύθους καὶ λήρους, γεννήσασθαι τὸν Υἱόν, εἰσῆχθη τις ἡμῖν καὶ Μαρκιῶνος, καὶ Βαλεντίνου Θεὸς ἄρρενόθηλος, τοῦ τοὺς καινοὺς αἰῶνας ἀνατυπώσαντος»¹⁵⁰.

Εἶναι κατὰ ταῦτα ἐμφανεῖς αἱ παραδοξότητες εἰς τὰς ὁποίας κατέληγον οἱ αἰρετικοὶ σχηματοποιοῦντες τὸ περιεχόμενον τῆς θείας ἀποκαλύψεως, διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀσυγκρίτων, Θεοῦ δηλονότι καὶ ἀνθρώπου, σώματος καὶ ἀσωμάτου. Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς ἀναλογίας ἀποσοβεῖ ἕνα τοιοῦτον κίνδυνον. Ὁ ἱερός Γρηγόριος δὲν ἀρνεῖται πᾶσαν θετικὴν ἀξίαν εἰς τὰς πρὸς τὸ θεῖον συγκρίσεις, οὔτε ὁμιλῶν περὶ τοῦ Θεοῦ κενολογεῖ. Ἀναφέρει ταύτας εἰς τὸν Θεόν, ἀφοῦ προηγουμένως τὰς καθάρη, ὥστε νὰ προληφθῇ πᾶσα ἀπρέπεια ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν καὶ ἀπρόσιτον κόσμον τοῦ Θεοῦ. Οὕτω καὶ τὸ κατηγορήμα «Υἱός» διὰ τοῦ ὁποίου προσωνυμεῖται ὁ ἄπειρος Λόγος τοῦ Θεοῦ, λαμβανόμενον ἐκ τοῦ πεδίου τῶν ἀνθρωπίνων φυσικῶν σχέσεων, ἀποδίδεται εἰς τὸν Θεὸν θεοπρεπῶς, ἥτοι κατ' ἔννοιαν ὑπερβατικὴν, διὰ νὰ δηλώσῃ, ὅτι ὁ Λόγος προέρχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ὁμοούσιος αὐτῷ. Ἡ αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τοῦ ὀνόματος τούτου εἰς τὸν Λόγον, ὡς καὶ τῶν ὑπολοίπων ὀνομάτων τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, μοιραίως μεταφέρει ἀνθρωπίνους σχέσεις εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον Θεόν, καταλύουσα οὕτω τὸ ὑπερφυεὲς τῆς πίστεως μυστήριον. Ἡ παρέμβασις ὅμως τῆς ἀναλογίας βοηθοῦσα τὸν ἀνθρώπινον λόγον εἰς τὸ θεολογικὸν ἔργον του, προφυλάσσει ἅμα αὐτὸν ἐκ τοῦ κινδύνου ἀνεπιτρέπτων προεκτάσεων ἐν τῷ μυστηριακῷ χώρῳ τοῦ Θεοῦ καὶ προβολῆς σχημάτων ἀνθρωπίνων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀναφοῦς καὶ ἀορίστου θείου. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ χρῆσις τῆς ἀναλογίας διασώζει τὸν μυστηριακὸν χαρακτήρα τῆς πίστεως, τὸ ἀπόρρητον μυστήριον τῆς θείας ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας. Ἐν τῇ προοπτικῇ ταύτῃ ἡ ἀναλογία, ὡς σχετικοποιούσα πᾶν τὸ περὶ Θεοῦ λεγόμενον, λυτρωταί συγχρόνως τὸν ἀνθρωπον ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς ἐκείνης εἰδωλολατρίας, ἥτις ἀπότοκος τοῦ πνευματικοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς ἀλαζονείας καὶ αὐθαδείας τοῦ λόγου, ἀπολυτοποιεῖ τὰς περὶ τοῦ θείου ἐννοίας, τὰ ἴδια δηλονότι κατασκευάσματα. Ἡ λυτρωτικὴ αὕτη ἐνέργεια τῆς ἀναλογίας, ἐξισοροπούσης ἀσυμμέτρους δυνάμεις καὶ σχέσεις καὶ οἶονεὶ γεφυροῦσα τὸ μεταξὺ πεπε-

150. Δόγ. 31,7. PG 36, 140CD-141A.

ρασμένου καὶ ἀπείρου, κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ χάσμα, εἶναι ἐξόχως σημαντικὴ διὰ τὸ ἔργον τῆς πραγματικῆς θεολογίας, ἀποτελοῦσα τὴν χρυσῆν βᾶσιν ἐφ' ἧς γονίμως συναντᾶται ἡ φανέρωσις τοῦ ἀπείρου Θεοῦ καὶ ἡ ἀποδοχὴ ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀτελοῦς καὶ πεπερασμένου ἀνθρώπου.

Τὴν θέσιν τῆς ἀναλογίας ἐν τῷ θεολογικῷ συστήματι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου — ὡς καὶ τῶν ὑπολοίπων Καππαδοκῶν — θὰ ἴδωμεν καλῦτερον, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν «λογοκρατίαν» καὶ τὸν «ὀνοματισμὸν» τοῦ Εὐνομίου, τὸν ὁποῖον οὗτοι κυρίως κατεπολέμουν. Ὑπὸ τοῦ λόγου ἐλαυνόμενος ὁ αἵρεσιάρχης προσεπάθει νὰ προσδιορίσῃ ὀλόκληρον τὴν θεότητα διὰ τῆς ιδιότητος τῆς ἀγεννησίας. Παραλλήλως δὲ διετείνετο, ὅτι τὰ ὑπόλοιπα ὀνόματα τὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιούμενα, δὲν ἀπετέλουν τι ἕτερον εἰμὴ συνωνύμους ἐκφράσεις οὐδὲν κατ' οὐσίαν λεγούσας. Ἀμφότερα τὰ ἄκρα ταῦτα καταλύουν τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Τὸν διπλοῦν τοῦτον κίνδυνον ἀποσοβεῖ μόνη ἡ ἀναλογία, τηροῦσα τὸ μέσον μεταξὺ λόγου καὶ πίστεως, μᾶλλον συνάπτουσα ταῦτα εἰς ἑναρμόνιον σύνδεσιν. Ὁ λόγος διαφυλάττει ἐν αὐτῇ τὰ δικαιώματά του, ὡς καὶ ἡ πίστις καταλαμβάνει τὴν πρέπουσαν εἰς αὐτὴν θέσιν. Τὰ ὑπὸ τοῦ λόγου συναγόμενα ὀνόματα δὲν εἶναι κενοὶ τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας ἀναπλασμοί, ἀλλὰ δηλοῦν πραγματικὰς ἐν τῷ Θεῷ σχέσεις, μὴ ἐξαντλούσας ἐν τοσοῦτῳ τὸ ἄρρητον μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοῦτο ἀνάγεται ἐν τελευταῖα ἀναλύσει ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τῶν πτερύγων τῆς πίστεως¹⁵¹.

Περὶ τὸν νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ ἀνωτέρω περὶ ἀναλογίας εἰρημένα ἰσχύουν καὶ περὶ τῆς εἰκονικῆς συγκρίσεως καὶ συναρτήσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ φῶς, τῆς σπουδαιότερας ἴσως πασῶν τῶν ἄλλων ἐξεικονίσεων, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁποίας χωροῦμεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

151. Ἡ παρούσα μελέτη, ὡς εἶναι φυσικόν, δὲν δύναται ν' ἀσχληθῇ περὶ τὴν γνωσιολογικὴν προβληματικὴν τῆς ἐν τῇ Δύσει ἑτεροδόξου θεολογίας, τὴν ἀναχθεῖσαν εἰς δευτᾶτην διαμάχην μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων, ἀποδεχομένων τὴν γνωσιολογικὴν μέθοδον τῆς «analogia entis», καὶ προτεσταντῶν (κυρίως διαλεκτικῶν θεολόγων), ὑποστηριζόντων τὴν «analogia fidei». Ὅ,τι ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐργασίᾳ λέγεται, νομίζομεν ὅτι δύναται ἐν τινι μέτρῳ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον ἐξισοροπήσεως τῶν ἀντιθέσεων. Ὅλιγα τινὰ σχετικὰ βλέπε ἐν τῷ ἄρθρῳ τοῦ Ἰακώβου Μάινα, Ἐναλογία ὄντος καὶ πίστεως (Analogia entis — Analogia fidei), ἐν Ὁρθοξ. καὶ Ἡθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Ἀθῆναι 1963, τόμ. 2ος, στ. 516 ἐξ.

II. ΣΥΝΑΡΤΗΣΙΣ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΦΩΤΟΣ ΠΑΡΑ ΤΩ ΑΓΙΩ ΓΡΗΓΟΡΙΩ ΤΩ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΩ

Ἐν τῇ πατερικῇ γραμματεία ἡ συνάρτησις Θεοῦ καὶ φωτὸς εἶναι τὰ μάλιστα προσφιλέως. Εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ταύτης οἱ ἱεροὶ Πατέρες παρωθούντο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἔνθα, ὡς εἶδομεν, τὸ φυσικὸν φῶς καὶ ἡ πηγὴ τούτου (ὁ ἥλιος) τοσοῦτον δαψιλῶς χρησιμοποιοῦνται πρὸς παράστασιν τοῦ Θεοῦ ὡς νοητοῦ Ἑλλίου, ἀπαστράπτοντος θεῖαν πνευματικὴν αἴγλην καὶ φωτοδότου τοῦ νοητοῦ σύμπαντος, οὐτινος τὸ ἀνέσπερον φῶς καταυγάζει, ζωογονεῖ καὶ κατευθύνει τὰ λογικὰ ὄντα καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐποχῆς των — ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐθνικῆς λητρείας καὶ τῆς φιλοσοφίας — ἔνθα αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι χρησιμοποιοῦνται πρὸς εἰκονικὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ ἐν τῇ πολλαπλῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

Λεπτομερῆς ἐξέτασις τῆς συναρτήσεως ταύτης ἐν τῇ Πατερικῇ γραμματεία θὰ ἀπετέλει ἰδίαν ἐκτενῆ πραγματείαν, μὴ δυναμένην νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῷ περιορισμένῳ χώρῳ τῆς μετὰ χειρὸς διατριβῆς ἡμῶν. Νύξεις ἐπ' αὐτῆς θὰ κάμωμεν βεβαίως ἐν ὑποσημειώσεσιν ἀναπτύσσοντες τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, ἥτοι τὴν συνάρτησιν Θεοῦ καὶ φωτὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τὸν ἱερὸν τοῦτον Πατέρα ἐπελέξαμεν εἰδικῶς, καθ' ὅσον ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ ὡς φωτὸς προσιδιάζει τὰ μάλιστα εἰς τε τὴν θεολογίαν καὶ τὴν πνευματικότητα αὐτοῦ, ἥτις χαρακτηριζομένη διὰ τὴν μυστικὴν διὰθεσιν καὶ τὸ λεπτὸν πνευματικὸν κάλλος αὐτῆς, ἐκφράζει πιστῶς τὴν θεολογίαν καὶ τὰς πνευματικὰς ἐνατενίσεις τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δεικνύουσα ἅμα καὶ τὴν ἐναρμόνιον σύνδεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον πνευματικότητα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ τῆς Νεοπλατωνικῆς.

α) Ἡ περὶ τριῶν φώτων διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.

1. Ὁ Θεὸς ὡς πρῶτον φῶς καὶ πηγὴ τοῦ φωτός¹⁵².

Κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον, οἷαν θέσιν κατέχει ὁ φυσικὸς ἥλιος εἰς τὰ αἰσθητὰ ὄντα, τὴν αὐτὴν θέσιν κατέχει καὶ ὁ Θεὸς εἰς τὰ νοητά. Τοῦτο ἐδίδα-

152. Πρβλ. «τοῦ δὲ πατρὸς τῶν ὄλων... ἡ οὐσία ἐστίν... φῶς αὐτὸν» (Ἐπιστ. Πτολ. παρ' Ἐπιφανίῳ, Αἰρ. 33,7. PG 41, 568B). «Τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ φῶς καὶ ἀσχημάτιστον»

σκε καὶ ὁ Πλάτων¹⁵³. Καὶ ὁ μὲν φυσικὸς ἥλιος φωτίζει τὸ πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ νοητὸς Ἥλιος (ὁ Θεὸς) τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς των. Καὶ ἐκεῖνος μὲν εἶναι τῶν ὀρωμένων τὸ κάλλιστον, οὗτος δὲ τῶν νοουμένων τὸ ἀκρότατον¹⁵⁴. «Ἀρετὴν δὲ ἐπαινῶν, Θεὸν ἐπαινέσομαι, παρ' οὗ τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἀρετὴ, καὶ τὸ πρὸς αὐτὸν ἀνάγεσθαι, ἢ ἐπανάγεσθαι διὰ τῆς συγγενοῦς ἐλλάμψεως... Ὅπερ γὰρ ἐστὶ τοῖς αἰσθητοῖς ἥλιος, τοῦτο τοῖς νοητοῖς Θεός. Ὁ μὲν γὰρ τὸν ὀρώμενον φωτίζει κόσμον, ὁ δὲ τὸν ἀόρατον· καὶ ὁ μὲν τὰς σωματικὰς ὕψεις ἠλιοειδεῖς, ὁ δὲ τὰς νοεράς φύσεις θεοειδεῖς ἀπεργάζεται. Καὶ ὡσπερ οὗτος τοῖς τε ὀρώσῃ καὶ τοῖς ὀρωμένοις, τοῖς μὲν τὴν τοῦ ὀρᾶν, τοῖς δὲ τὴν τοῦ ὀρᾶσθαι παρέχων δύναμιν, αὐτὸς τῶν ὀρωμένων ἐστὶ τὸ κάλλιστον· οὕτω θεὸς τοῖς νοοῦσι καὶ τοῖς νοουμένοις, τοῖς μὲν τὸ νοεῖν, τοῖς δὲ τὸ νοεῖσθαι δημιουργῶν, αὐτὸς τοῖς νοουμένοις ἐστὶ τὸ ἀκρότατον, εἰς ὃ πᾶσα ἔφεσις ἵσταται καὶ ὑπὲρ ὃν οὐδαμοῦ φέρεται. Οὐδὲ γὰρ ἔχι τι ὑψηλότερον, ἢ ὅλως ἔξει, οὐδὲ ὁ φιλοσοφώτατος νοῦς καὶ διαβατικώτατος, ἢ πολυπραγμονέστατος. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ τῶν ὀρεκτῶν ἔσχατον καὶ οὐ γενομένοις πάσης θεωρίας ἀνάπαυσις¹⁵⁵.

Αἱ ἀνωτέρω ἰδέαι τοῦ Γρηγορίου εἶναι σημαντικαί. Ὁ Θεός, ὡς τὸ αἰδίδιον πνευματικὸν φῶς, ὡς νοητὸς ἥλιος, φωτίζει τὰ ἀόρατα πνευματικὰ πράγματα. Οὗτος δημιουργεῖ τὸν νοῦν καὶ τὰς νοητικὰς τῶν ὄντων δυνάμεις, εἶναι τοῖς νοουμένοις τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, εἰς ὃ πᾶσα ἔφεσις ἵσταται, τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν, εἰς ὃ περατοῦται πάσης θεωρίας ἀνάβασις.

Ὡς ὅμως εἶναι φανερόν, ἡ ἀναλογία Θεός-φῶς, λαμβανομένη κατὰ γράμμα ἐγκυμονεῖ σοβαρωτάτους κινδύνους ἀλλοιώσεως τῆς δογματικῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ὁ Θεὸς παρίσταται διὰ τῆς πρὸς τὸ φῶς συγκρίσεως ἀπλῶς ὡς φωτιστῆρ, οὐχὶ δὲ ὡς δημιουργός, κατὰ τὴν περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῆς ἀγ. Γραφῆς. Ὡς γνωστόν, ἡ περὶ δημιουργίας διδασκαλία ἦτο παντελῶς ἀγνωστος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ κόσμος προῆλθεν ἐκ τινος ἀρχεγόνου ὕλης, ἢ

(Κλήμ., Στρωμ. Ι, 24. ΒΕΠ. 7, 300). «Εἰ δὲ τις νοεῖ θεόν... ὡς δυνατόν ἐστι, νοεῖται μέγα καὶ ἀπερινόητον καὶ κάλλιστον φῶς ἀπρόσιτον, πᾶσαν δύναμιν ἀγαθὴν, πᾶσαν ἀστείαν ἀρετὴν συγκεκληρωμένον» (Κλήμ., Ἐκ τῶν προφητικῶν ἐκλογαί, ΡΓ 9, 708Β). «Πρὸς τὸ αἰδίδιον ἀνατρέχονμεν φῶς, οἱ παῖδες πρὸς τὸν πατέρα» (Κλήμ., Παιδαγ. Ι, 6. ΡΓ 8, 288C). «Τὸν ὅλον δημιουργόν ὡς ἐστὶ φῶς» (Ἦριγ., Κατὰ Κέλσου, ΣΤ, 66. ΒΕΠ. 10, 110). «Ἄλλο τὸ φῶς αὐτός, καὶ ἄλλο ὁ οἰκεῖ; οὐκοῦν καὶ τόπω ἐμπεριεληπται; ἀπαγε... ἵνα τὸ ἀκατάληπτον τῆς θείας φύσεως παραστήσῃ, φῶς οἰκεῖν αὐτὸν εἶπεν ἀπρόσιτον» (Χρυσόστομος, Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. ἐπιστ. πρώτην, Ὁμ. ΙΗ, 1, 1, ΡΓ 62, 597). «Θεός... ὡς φωτὸς οὐσία, καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶναι καὶ ὄραν αἰτίος» (Διον. Ἄρ., Περὶ Οὐρ. Ἱερ. 13, 3. ΡΓ 3, 301D).

153. «Τοῦτον τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, φαίνει με λέγειν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἔκγονον, ὃν τάγαθὸν ἐγέννησεν ἀνάλογον ἑαυτῷ, ὅτι περ αὐτὸ ἐν τῷ νοητῷ τόπῳ πρὸς τε νοῦν καὶ τὰ νοούμενα, τοῦτο τοῦτον ἐν τῷ ὄρατῷ πρὸς τε ὕψιν καὶ τὰ ὀρώμενα» (Πλάτ., Πολιτεία, ΣΤ', 508C).

154. Λόγ. 28, 30. ΡΓ 36, 69 Α.

155. Λόγ. 21, 1. ΡΓ 35, 1084 ΑΒ.

ἦτο προῖον διακοσμήσεως ὑπό τινος σοφοῦ ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκ τοῦ ἀρχεγόνου χάους διεμόρφωσε τοῦτον¹⁵⁶. Καί αὐτὸς ἔτι ὁ Ἰουδαῖος Φίλων δὲν διαστάζει νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς παράγει τὸν κόσμον ὅπως τὸ πῦρ θερμαίνει ἢ ἡ χιῶν φύχει, ὡς ὁ ἥλιος ἀναπέμπει τὸ φῶς, ἢ προβάλλεται (ἐκ τοῦ ἀνθους) τὸ ἄρωμα¹⁵⁷. Ἐπὶ αὐτῶν ἀντιθέσεων ἀντιτάσσεται ἡ ἀποστολικὴ γραμματεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Παρὰ δὲ τὴν προσπάθειαν Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὅπως ἀποβάλῃ ταύτας ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ λεξιλογίου¹⁵⁸, αὐτὰ διὰ τοῦ ψευδοδοδονουσίου Ἀρεοπαγίτου¹⁵⁹ θὰ κερδίσουν ὀριστικῶς τὴν σχολαστικὴν θεολογίαν, ἔνθα παγίως πλέον καὶ ὀριστικῶς θὰ προσλάβουν τὴν ἀφηρημένην ἀρχήν: *bonum est diffusium sui*¹⁶⁰ (= τὸ ἀγαθὸν εἶναι διάχυσις ἑαυτοῦ).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ιδέας προέρχεται καὶ ἡ συναφὴς δοξασία, ἣτις εὐρύτατα ἐκυκλοφορεῖτο ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μὲν ἡ αἰτία τοῦ κόσμου, αἰτία ὅμως ἀπροαίρετος, ὡς ἡ σκιά προέρχεται ἐκ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἀπαύγασμα ἐκ τῆς λαμπηδόνας: «Καὶ καθότι πολλοὶ τῶν φαντασθέντων συνυπάρχειν ἐξ αἰδίου τῷ Θεῷ τὸν κόσμον οὐχὶ γεγενῆσθαι παρ' αὐτοῦ συνεχώρησαν, ἀλλ' οἰοῦνται ἀποσκίασμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὄντα αὐτομάτως παρυποστῆναι· καὶ αἴτιον μὲν αὐτοῦ ὁμολογοῦσι τὸν Θεόν, αἴτιον δὲ ἀπροαίρετως, ὡς τῆς σκιάς τὸ πνεῦμα καὶ τῆς λαμπηδόνας τὸ ἀπαύγασμα»¹⁶¹.

Ἐκ τῶν ιδεῶν τούτων προφανῶς ἐπηρεαζόμενος ὁ ἱερὸς Γρηγόριος μὲ τὴν σειράν του παρατηρεῖ: «Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἤρκει τῇ ἀγαθότητι τοῦτο, τὸ κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτῆς θεωρίᾳ, ἀλλ' ἔδει χεθῆναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ὁδεῦσαι, ὡς πλείονα εἶναι τὰ εὐεργετούμενα (τοῦτο γὰρ τῆς ἄκρας ἦν ἀγαθότητος), πρῶτον μὲν ἔνοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους· καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν, Λόγῳ συμπληρούμενον, καὶ Πνεύματι τελειούμενον»¹⁶². Ὅμως παρὰ τὴν δῆλωσίν του ταύτην ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐξόχως προσεκτικὸς, ὥστε νὰ ἀποσκορακίσῃ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς δημιουργικῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ πάντα δημιουργικὸν αὐτοματισμόν, πᾶν τὸ ἀθέλητον καὶ ἀπροαίρετον. Ὁ Θεὸς βεβαίως ἐπλασε τὰ ὄντα ἐξ ἀγαθότητος, ὥστε καὶ ταῦτα νὰ μετᾶσχουν ἐν τῇ ἰδίᾳ μακαριότητι. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτό τι φυσικὸν καὶ ἀπροαίρετον, ὡς ἐδέχετο τὸ πρᾶγμα ὁ Πλωτῖνος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ κόσμος παρήχθη

156. Πλάτ., Τιμ., 28 ἐξ.

157. Φίλωνος, *Legum alleg.*, I, 41. Βλ. Πλωτίνου, Ἐνν. IV, 8,6. VI, 7,36.

158. Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ. Ζ', VII. BEΠ. 8,264 ἐξ.

159. Περὶ θεῶν Ὄνομ., IV, 1. PG 3,693B.

160. Spidlik, μν. ἔργ., σ. 17.

161. Βλ. Μεγ. Βασιλείου, Ἐξαήμερος Α', ζ. Ἑλλ. Πατ. τῆς Ἐκκλ. (Ἐκδ. «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς»), 10, σ. 44).

162. Λόγ. 28,9. PG 36, 320C. Βλ. καὶ Λόγ. 45,5. PG 36, 629 A.

δυνάμει μιᾶς ἀναγκαιότητος, ἐγγενοῦς ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ¹⁶³. Ὄταν ὁ Γρηγόριος ὁμιλῇ περὶ Θεοῦ, ἐννοεῖ πάντοτε τὸν τριαδικὸν τῆς πίστεως Θεόν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ἡ ἁγ. Γραφή. Ὄταν γίνεται λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς πηγῆς τοῦ αἰωνίου καὶ αἰδίου φωτός, ὡς πηγὴ νοεῖται πάντοτε ὁ Πατήρ, ὅστις μεταδίδει τὴν θεότητα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ ἕτερα πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα: «Τηροῖτο δ' ἄν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἷς μὲν Θεός, εἷς ἐν αἴτιον καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀναφερομένων, οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφομένων... Αἱ δὲ ιδιότητες, Πατὴρ μὲν, καὶ ἀνάρχου, καὶ ἀρχῆς ἐπινοουμένου καὶ λεγομένου (ἀρχῆς δέ, ὡς αἰτίου, καὶ ὡς πηγῆς, καὶ ὡς αἰδίου φωτός)»¹⁶⁴. Ἐπομένως ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀξίωμα τοῦ Θεοῦ δὲν ἔγκεινται τόσον ἐν τῇ ιδιότητι αὐτοῦ ὡς ἀρχῆς τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένων ὄντων, ὅσον ἐν τῇ ιδιότητι αὐτοῦ ὡς αἰδίου ἀρχῆς τῆς θεότητος: «Καίτοι ὅσῳ τιμιώτερον Θεὸς κτισμάτων, τοσοῦτῳ μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώτῃ αἰτία, θεότητος εἶναι ἀρχήν, ἢ κτισμάτων· καὶ διὰ θεότητος μέσης ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ κτίσματα, ἢ τούναντίον, τούτων ἕνεκα ὑποστῆναι θεότητα, ὃ δοκεῖ τοῖς λίαν ἐξεταστικοῖς τε καὶ μετεώροις»¹⁶⁵. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ θεία ἀγαθότης, πρὶν ἢ μεταδοθῆ εἰς τὰ ἐκτὸς αὐτῆς δημιουργήματα, μεταδίδεται καὶ κυκλοφορεῖται αἰδίως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τῆς Τριάδος θεότητι, μεταδιδόμενη ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς πηγῆς, εἰς τὸν ἐξ αὐτοῦ αἰδίως γεννώμενον Υἱὸν καὶ εἰς τὸ αἰδίως ἐκπορευόμενον Πνεῦμα Ἅγιον. Ἡ θεία ἀγαθότης ἔρχεται εἰς τὰ κτίσματα διὰ μέσης θεότητος. Καὶ ἡ μὲν μετάδοσις τῆς ἀγκυθότητος ἐν ταῖς τριαδικαῖς σχέσεσι τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς *diffusium sui*—κατὰ τρόπον ὅμως ἰδιάζοντα καὶ προέχοντα — χωρὶς ἐν τοσοῦτῳ νὰ ὑπείχη αὐτὴ εἰς δυνάμιν ἀνωτέρου τινὸς νόμου. Τὸ ν' ἀρνηθῇ τις τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἰσοδυναμεῖ, κατὰ ταῦτα, μὲ τὸ ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ Πατρὸς σημαντικὸν μέρος τῆς δόξης αὐτοῦ¹⁶⁶. Ἡ διάχυσις τῆς θεότητος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι ἀνακλᾷ ἀκολούθως ἐν τοῖς ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῶν λογικῶν ὄντων, ἅτινα συγκροτεῖ εἰς ζωὴν χάριτος, ἐλλάμψεως, ἀποκαλύψεως καὶ μετοχῆς ἐν τῇ θείᾳ ζωῇ¹⁶⁷. Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην διάχυσιν τὴν διὰ μέσης θεότητος πραγματοποιουμένην, οὐδεμία ἀνάγκη ἐπιστατεῖ, οὐδὲ δημιουργικὸς αὐτοματισμός, κατὰ τὰ ἀρχαιοελληνικὰ φιλοσοφικὰ πρότυπα. Μεταξὺ τῆς Τριάδος καὶ τῶν κτισμάτων μεσολαβεῖ ἐλευθέρα τις ἐκλογὴ, ἥτις καὶ συνιστᾷ ἐλευθέρως τὰ ὄντα καὶ χορηγεῖ εἰς αὐτὰ τὴν αἰδίως ἐν τῇ Τριάδι ἐνοῦσαν θείαν ἀγαθότητα.

163. Ἐννεάδες, III, 2,2.

164. Λόγ. 20,7. PG 35, 1073 A.

165. Λόγ. 23,7. PG 35, 1157 C.

166. Λόγ. 2,38. PG 35, 445B.

167. Spidlik, μν. ἔργ., σ. 18 ἐξ.

Τὸν Θεὸν ὡς φῶς καὶ πηγὴν τοῦ πνευματικοῦ φωτὸς πολλαχῶς περιγράφει ὁ Γρηγόριος. Οὕτως ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς «φῶς πρῶτον καὶ ἀκραιφνέστατον»¹⁶⁸. Εἶναι μόνος «φανότατος καὶ λαμπρότατος», ὑπερέχων πάσης λογικῆς τε καὶ αἵλου φύσεως καθαρότητι¹⁶⁹. Εἶναι φῶς «ἀπρόσιτον καὶ ἀδιάδοχον», οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' οὔτε καὶ μετρούμενον, φῶς ἀείποτε ἀναλάμπων (ἀειλαμπές), εἰς ὀλίγους μόνον θεωρητόν, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς ὀλίγους («οἶμαι δέ, οὐδὲ ὀλίγοις») ¹⁷⁰. Εἶναι αὐγὴ ἀκατασκόπητος¹⁷¹ (δὲν δύναται νὰ τὴν ἀνιχνεύσῃ ὁ ἄνθρωπος). Εἶναι φῶς καὶ δὴ ἀκρότατον, τοῦ ὁποίου βραχεῖα μόνον ἀπορροὴ καὶ ἀπαύγασμα φθάνει ἕως κάτω, φῶς ἅπαν, κὰν ὑπέρλαμπρον φαίνεται. Πατεῖ γνόφον τὸν ἡμέτερον, τίθησι δὲ σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, ὡς τὸ πάλαι ἔθεσε τὸ κάλυμμα μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς πωρώσεως Ἰσραήλ. Τοῦτο δὲ σκοπίμως καὶ παιδαγωγικῶς, ἵνα μὴ βλέπη ῥαδίως ἢ σκοτεινὴ φύσις τὸ ἀπόθετον κάλλος καὶ ὀλίγων ἄξιον· διότι, ἂν ἴδῃ τοῦτο ῥαδίως, ῥαδίως καὶ θὰ τὸ ἀποβάλλῃ, διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς κτήσεως. Ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ μετὰ τοῦ φωτός, ἂν ἐλευθέρως ὀμιλήσῃ μετὰ τοῦ φωτός, ἔλκοντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ὕψος (πρὸς τὰ ἄνω) διὰ τῆς ἐφέσεως, καὶ ὡς νοῦς φωτεινὸς καὶ κεκαθαρμένος πλησιάσῃ τὸν καθαρῶτατον Θεόν¹⁷². Ὁ Θεὸς εἶναι φῶς «κόσμον ἕλον αὐγάζον τοῖς παρ' ἑαυτοῦ κάλλεσι»¹⁷³. Φῶς ἀποστίλβον ἀεὶ νόας ἡσσονας αὐγαῖς. Πηγὴ φαέων, «φάος οὐτ' ὀνομαστόν, οὔθ' ἔλετον (=ληπτόν, καταληπτόν), φεῦγόν τε νόου τάχος ἐγγὺς ἰόντος, αἰὲν ὑπεκπροθέον πάντως φρένας, ὡς κε πόθοισι τεινώμεθα πρὸς ὕψος ἀεὶ νέον»¹⁷⁴. Ὁ νοῦς τοῦ δικαίου, ἰδίᾳ τοῦ προσφέροντος τὴν εὐχαριστιακὴν θυσίαν ἱερέως, δέον, ὅπως καταυγάζεται «μαρμαρυγαῖς τοῦ μέγαλοιο φάους»¹⁷⁵. Τέλος, τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄσχετον, οὐδεὶς δ' ἐκ τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ κρατήσῃ τοῦτο¹⁷⁶.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προσωνομιῶν, αἴτινες ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεόν, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ Θεὸς προσπίπτει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς φῶς. Δὲν εἶναι ἀπλῶς φῶς εἰκονικόν καὶ συμβολικόν. Εἶναι φῶς ὄντολογικόν, προϊὸν ἐκ τῆς ἀπείρου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ὡς φῶς ὁ Θεὸς φανεροῦται εἰς τὸν κόσμον. Τὸ φῶς ὅμως τοῦτο εἶναι ἄπειρον, ἐν οἴῳ μέτρῳ ἄπειρος εἶναι καὶ ἡ ἐξ ἧς προέρχεται οὐσία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι φῶς ἀπρόσιτον καὶ ἀκατάσχετον, ὡς

168. Λόγ. 40,37. PG 36, 412 C.

169. Λόγ. 2,5. PG 35, 413 A.

170. Λόγ. 44,3. PG 36, 609 B.

171. Ἔπη δογμ. PG 37, 510.

172. Λόγ. 32,15. PG 36, 189D-192A.

173. Λόγ. 45,2. PG 36, 624 C.

174. Ἔπη δογμ. P.G. 37, 439.

175. Περὶ ἑαυτοῦ, I. PG 37, 1315.

176. Λόγ. 45,18. PG 36, 649 A.

ἀπρόσιτος καὶ ἀκατάσχετος εἶναι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἄρρητον φωτοχυσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι καὶ ἐκλεκτοὶ, οἱ ἔχοντες κεκαθαρμένον ἐκ τῆς σκοτίας καὶ τῶν παθῶν τὸ νοερὸν ὄμμα τῆς ψυχῆς αὐτῶν, δὲν δύναται νὰ ἔχουν πλήρη πρόσοδον καὶ ἀνάβασιν εἰς τὸ θεῖον φῶς. Καὶ ἐπιλάμπει μὲν τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ τὸν κεκαθαρμένον νοῦν, ὅμως ἡ ἔλλαμψις αὕτη ταχέως δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτόν. Ἡ προσέγγισις πρὸς τὸ θεῖον φῶς εἶναι ἔργον δυσχερὲς καὶ ἐπίπονον. Τοῦτο δέ, κατ' ἄκραν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ παιδαγωγίαν, διότι ἂν τὸ ἐγχειρήμα ἦτο εὐχερὲς, εὐχερῶς καὶ θὰ ἀπέβαλλε τοῦτο ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τοῦ μόχθου ὅμως καὶ τῆς ἀρετῆς του ἀναβαίνων ὁ ἄνθρωπος δύναται μὲν νὰ ἐγγίση τοῦτο καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆς, εὐχερέστερον ὅμως θὰ πλησιάσῃ καὶ θὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ εἰς ὕστερον, ἦτοι εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, ὡς ἔπαθλον τῶν πνευματικῶν ἀγῶνων καὶ μόχθων του.

2. Ἡ Ἀγία Τριάς ὡς φῶς τριλαμπές καὶ ἐνιζόμενον.

Ἄν ὁ Θεός, ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου, παρίσταται γενικῶς ὡς φῶς πνευματικὸν καὶ ἀπρόσιτον, κατὰ μείζονα λόγον ἢ τριαδικὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐνιαίας καὶ ἀπείρου οὐσίας αὐτοῦ, περιχωρούσης ἀδιαιρέτως τὰς ὑποστάσεις τῆς θεότητος, παρίσταται ὡς φῶς καὶ δόξα καὶ λαμπρότης. Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι κατὰ πάντα ὁμόλογος πρὸς τὸ μυστήριον τῆς Ἀγίας Τριάδος, τὸ ἐνθεωρούμενον ἐν τῇ ἐνότητι τῆς φύσεως καὶ τῇ τριαδικότητι τῶν προσώπων αὐτῆς. Ὁ ἱερός Γρηγόριος, ἀναλαβὼν, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος τῆ Ἐκκλησίας, τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ὑπὸ τῶν αἱρέσεων δεινῶς βαλλομένου τριαδικοῦ δόγματος, ἐνδιατρίβει ἐπιμελῶς περὶ τὴν ἔξαρσιν ὄλων ἐκείνων τῶν σημείων τῆς πίστεως, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν ὡς οἶόν τε εἰκονικὴν παράστασιν καὶ δικαίωσιν τοῦ σημαντικωτάτου τούτου σημείου τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ θείας ἀποκαλύψεως.

Τὸν φυσικὸν ἥλιον λαμβάνει ὡς κύριον παράδειγμα ὁ Γρηγόριος πρὸς εἰκονικὴν παράστασιν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ: «Καὶ οἶον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτός σύγκρασις. Ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὴν θεότητα βλεψώμεν, καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν, καὶ τὴν μοναρχίαν, ἐν ἡμῖν τὸ φανταζόμενον ὅταν δὲ πρὸς τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀχρόνως ἐκεῖθεν ὄντα καὶ ὁμοδόξως, τρία τὰ προσκυνούμενα»¹⁷⁷. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀποτυποῦται θαυμασίως ἡ πίστις τοῦ Ἀγίου. Τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγ. Τριάδος, τὰ ἀγαπητικῶς ἐμπεριχωροῦντα ἀλλήλα, παρίστανται ὡς τρεῖς ἥλιοι (φυσικοὶ) ἐχόμενοι ἀλλήλων (ὁ εἷς εὐρισκόμενος ἐντὸς τῶν ἄλλων), τῶν ὁ-

177. Δόγ. 31,14. PG 36, 149 A.

ποίων τὸ φῶς, κοινὸν εἰς ἅπαντας, ἀποτελεῖ ἐνιαίαν ἀνάχυσιν καὶ ἀνάκρασιν. Οὕτως, ὅταν ἀποβλέψωμεν πρὸς τὴν θεότητα (τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ), καὶ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν, τὸν Πατέρα, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἡ θεία μοναρχία, τότε τὸ θεῖον φῶς καθοραῖται ὡς ἓν. "Ὅταν ὅμως ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης (τὰ τρία δηλονότι πρόσωπα), ἅτινα ἀχρόνως προέρχονται ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας (τοῦ Πατρὸς) καὶ συνάπτονται διὰ τῆς αὐτῆς δόξης, τότε τὰ προσκυνούμενα καθορῶνται ὡς τρία τὸν ἀριθμὸν (τρεῖς ὑποστάσεις).

Ἄλλαχοῦ ὁ ἱερός Πατὴρ παρατηρεῖ: «Μία ἐν τοῖς τρισὶ θεότης καὶ λαμπρότης»¹⁷⁸ (ἐνότης τῆς θείας φύσεως).

«Εἷς Θεὸς ἐν τρισσοῖς ἀμαρύγμασι κόσμον ἐλίσσω.

Τοῖσιν ἐγὼ νέος ἄλλος ἐγείρομαι, εὔτε λοετρῶ

Θαπτομένου θανάτιο παλίσσυτος ες φάος ἔλθω.

Τρισσὴ γὰρ θεότης με φαεσφόρον ἐξανέτειλεν¹⁷⁹). Τὸ τριαδικόν, δηλαδή, τῆς θεότητος φῶς (τρία ἀμαρύγματα) περιβάλλει τὸν φυσικὸν κόσμον, ἐνῶ ἐν τῷ θεῷ βαπτίσματι τὸ αὐτὸ φῶς ἐξανατέλλει φαεσφόρον τὸν ἄνθρωπον.

Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀναρχος, ἀδήριτος (=ἀμάχητος), «ἐν φάος ἐσθλόν»¹⁸⁰ (ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς οὐσίας). Τὸ αὐτὸ ὅμως φῶς, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ τρισυπόστατον τοῦ Θεοῦ, συνιστᾷ τὸ ἰσοφέριστον (ἴσον) καὶ ὅμοιον σέλας τῆς τρισσοφαοῦς θεότητος¹⁸¹.

Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς ἀὲν τρισσοῖσιν ἀνοιγόμενος (=φανερούμενος) φαέεσσι¹⁸². Εἶναι «ἐν φάος ἐν τρισσοῖς ἀμαρύγμασιν ἰσοθέοισι»¹⁸³ (ἐν κατ' οὐσίαν φῶς, ἀναλυόμενον εἰς τρεῖς ἰσοθέους λαμπηδόνας).

Ἡ ὀρθὴ εἰς Θεὸν πίστις, πρὸς ἣν ἀντιφέρονται διακενωῶς ὑλακτοῦντες οἱ τῆς αἰρέσεως κύνες, εἶναι: «προσκυνεῖν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Ἰῖόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἐν μιᾷ δόξῃ τε καὶ λαμπρότητι»¹⁸⁴.

Εἰς τὸ περὶ ἑαυτοῦ ἔπος του ὁ Ἅγιος διηγεῖται ἐν ὄνειρον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐφανερώθη εἰς αὐτὸν ὁ πεφιλημένος αὐτῷ ναὸς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, ἐνθα ἐξεφώνησε τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐμπνευσμένους λόγους του, καταπολεμῶν τὴν αἰρετικὴν κακοδοξίαν τῶν Ἀρειανῶν. Ἐν τῷ Ναῷ ὑπῆρχε κόσμος πολὺς, ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει ν' ἀκούσῃ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ. Ὄντως δέ, ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ «Τριάς ἔρρεεν ἡ μονόσεπτος, λαμπομένη τρισσοῖς κάλ-

178. Λόγ. 32,21. PG 36, 197 C.

179. Ἐπη δογμ. PG 37, 411.

180. Ἐπη δογμ. PG 37, 418.

181. Ἐπη δογμ. PG 37, 421.

182. Ἐπη ἡθ. PG 37, 524.

183. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1512.

184. Λόγ. 14,4. PG 35, 856 B.

λεσιν οἰγομένοις»¹⁸⁵. Τὸ κάλλος τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἡ μακαρία δόξα τοῦ Θεοῦ, τρανοῦται ὡς λάμπις τρισσοφᾶης καὶ μονόσεπτος, καταυγάζουσα τὰ νοητὰ ὄντα. Ὁ αὐτὸς λαὸς ἐν ἐγρηγόρει, ὅταν ὁ Ἅγιος ἐνεργῶς ἐκήρυσσε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, πολλάκις ἠγάλλετο ἐκ τῶν λόγων του, ὅταν ἀπὸ τῆς γλώσσης του «τρισσὸν ἔλαμπε σέλας»¹⁸⁶ (ἡ τράνωσις δηλ. τοῦ τριαδικοῦ δόγματος).

Καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ὑπὲρ τὰ σωματικὰ ἰδρυμένοι, ἔχουν ὡς ἀρίστην τροφήν αὐτῶν «Δαίνυσθαι (=εὐωχεῖσθαι) μέγαλοιο Θεοῦ λόγον, ἡδὲ φαεινῆς ἔλκειν ἐκ Τριάδος σέλας ἄπλετον»¹⁸⁷. Ἡ τροφή τῶν μακαρίων Ἀγγέλων καὶ ἡ πνευματικὴ εὐωχία καὶ χαρὰ αὐτῶν εἶναι τὸ ἄπλετον σέλας, ἡ φωτοχυσία καὶ τὸ ἀπαστράπτον κάλλος τῆς Ἀγίας Τριάδος.

Πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἄγγελους, οἵτινες «αἰγλήεντες ἀπειρέσιον κατὰ κύκλον, τρισσοφαοῦς θεότητος ὁμὸν σέλας ἀμφιέπουσι», προσεῦχεται ὁ Γρηγόριος, ὅπως μετὰ θάνατον δέξωνται οὗτοι αὐτόν, τὸν ἀνάξιον¹⁸⁸.

Ἡ λαμπροφωρία καὶ φωταγωγία τῆς παραμονῆς τοῦ Πάσχα περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ἀντίτυπος τοῦ μεγάλου φωτός, «ὅσον τε οὐρανὸς ἄνωθεν φρυκταρεῖ, κόσμον ὅλον αὐγάζων τοῖς παρ' ἑαυτοῦ κάλλεσι, καὶ ὅσον ὑπερουράνιον, ἐν τε ἀγγέλοις τῇ πρώτῃ φωτεινῇ φύσει μετὰ τὴν πρώτην, τῷ ἐκεῖθεν πηγάζεσθαι, καὶ ὅσον ἐν τῇ Τριάδι, παρ' ἧς φῶς ἅπαν συνέστηκεν, ἐξ ἀμερίστου φωτὸς μεριζόμενον καὶ τιμώμενον»¹⁸⁹. Ἐκ τῆς Ἀγίας Τριάδος ἀπορρέει πᾶν φῶς, τό τε οὐράνιον, τὸ καταυγάζον διὰ τοῦ κάλλους του δλόκληρον τὸν κόσμον, καὶ τὸ ὑπερουράνιον, τὸ ἀγγελικόν. Εἶναι φῶς ἀμερίστον, ἡ κοινὴ δόξα τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἡ ἀμερίστως πληρουμένη εἰς ἕκαστον πρόσωπον αὐτῆς, φῶς ἀμερίστον ὡς ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θείας οὐσίας ἀναλάμπων, μεμερισμένον δέ, ὡς ἐκ τῶν τριῶν Προσώπων τῆς Τριάδος, καὶ ἐν τῷ μερισμῷ ὁμῶς ἀδιαίρετον καὶ ἄτμητον παραμένον, καθὸ φῶς θεῖον καὶ ἀδαπάνητον.

Ἡ λάμπις τῆς Ἀγίας Τριάδος ἀθροίζεται εἰς ἓν¹⁹⁰, ἡ δὲ φύσις αὐτῆς ἐστήρικται «ἐν τρισσοῖς φαέεσσιν»¹⁹¹.

Τὸ φῶς τῆς Ἀγίας Τριάδος δέον ὅπως ἀποτελῆ βίωμα ζωτικώτατον τοῦ πιστοῦ. Ὁμιλῶν εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα ὁ ἱερός Πατὴρ παρατηρεῖ:

«Ἐπὶ πᾶσι καὶ πρὸ πάντων, φύλασέ μοι τὴν καλὴν παρακαταθήκην, ἧ ζῶ καὶ πολιτεύομαι, ἣν καὶ συνέκδημον λάβοιμι, μεθ' ἧς καὶ ἀλγεινὰ

185. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1256.

186. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1387.

187. Ἐπη ἡθ. PG 37, 525.

188. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1451-1452.

189. Λόγ. 45,2. PG 36, 624C-625 A.

190. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1313.

191. Ἐπη δογμ. PG 37, 413.

πάντα φέρω, καὶ τερπνὸν ἅπαν διαπτύω, τὴν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὁμολογίαν. Ταύτην πιστεύω σοι σήμερον· ταύτη καὶ συμβαπτίσω καὶ συνανάξω σε. Ταύτην δίδωμι παντὸς τοῦ βίου κοινωνὸν καὶ προστάτην, τὴν μίαν θεότητά τε καὶ δύναμιν ἐν τοῖς τρισὶν εὐρισκομένην ἐνικῶς, καὶ τὰ τρία συλλαμβάνουσαν μεριστῶς· οὔτε ἀνώμαλον οὐσίαις ἢ φύσεσιν, οὔτε ἀξιομένην, ἢ μειουμένην ὑπερβολαῖς καὶ ὑφέσεσι, πάντοθεν ἴσην, τὴν αὐτὴν πάντοθεν, ὡς ἐν οὐρανοῦ κάλλος καὶ μέγεθος· τριῶν ἀπείρων ἄπειρον συμφύτα, Θεὸν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, ὡς Πατέρα καὶ Υἱόν, ὡς Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, φυλασσομένης ἑκάστῳ τῆς ιδιότητος. Θεὸν τὰ τρία σὺν ἀλλήλοις νοούμενα, ἐκείνο διὰ τὴν ὁμοουσιότητα, τοῦτο διὰ τὴν μοναρχίαν. Οὐ φθάνω τὸ ἐν νοῆσαι, καὶ τοῖς τρισὶ περιλάμπωμαι· οὐ φθάνω τὰ τρία διελεῖν, καὶ εἰς τὸ ἐν ἀναφέρομαι. Ὅταν ἐν τι τῶν τριῶν φαντασθῶ, τοῦτο νομίζω τὸ πᾶν, καὶ τὴν ὅψιν πεπλήρωμαι, καὶ τὸ πλεῖον διέφυγεν. Οὐκ ἔχω τὸ μέγεθος τούτου καταλαβεῖν, ἵνα δῶ τὸ πλεῖον τῷ λειπομένῳ. Ὅταν τὰ τρία συνέλω τῇ θεωρίᾳ, μίαν ὁρῶ λαμπάδα, οὐκ ἔχων διελεῖν ἢ μετρηῆσαι τὸ φῶς ἐνιζόμενον»¹⁹².

Ἀπορεῖ ὄντως κανεὶς τί νὰ πρωτοθαυμάσῃ ἐκ τοῦ Ἁγίου· τὴν καλλιέπειαν τῆς φράσεως, τὴν πυκνότητα καὶ σαφήνειαν τῆς διατυπώσεως, ἢ τὴν βαθύτητα τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς σκέψεως; Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ ὁ ἱερός Πατὴρ ὄντως ὑπερβαίνει ἑαυτὸν εἰς ἀριστουργηματικὴν διατύπωσιν τοῦ τριαδικοῦ τῆς πίστεως δόγματος. Εἰς ὀλίγας μόνον γραμμάς, κατὰ τρόπον ἀσύγκριτον καὶ ἀπαράμιλλον, κατορθώνει νὰ διατυπώσῃ ἐν ταῖς κεντρικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς τὴν μεγάλην τῆς πίστεως ἀλήθειαν. Ἡ θεότης καὶ ἡ δύναμις (ἐνέργεια) τῆς Τριάδος ἐν τρισὶν (ὑποστάσεσιν) εὐρίσκεται ἐνικῶς καὶ τὰ τρία συλλαμβάνει μεριστῶς (αἱ ὑποστάσεις οὐχὶ ἀπλαῖ δυνάμεις, ἀλλ' ἀριθμῶ διαφέρουσαι, οὐ φύσει). Ἡ θεία φύσις οὐδὲν τὸ ἀνώμαλον ἔχει, εἶναι ἴση καὶ ἡ αὐτὴ πάντοθεν, μὴ ἐπιδεχομένη ἀξιομειώσεις, ὑπερβολὰς καὶ ὑφέσεις. Εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ κάλλος, μία ἄπειρος τριῶν ἀπείρων συμφύτα (ἄπειρος ἢ οὐσία, ἄπειρα τὰ πρόσωπα). Ἄπαντα τὰ πρόσωπα εἶναι ὁ αὐτὸς Θεός, φυλάσσοντα ὅμως ἕκαστον τὸ ἴδιον ὑποστατικὸν ἰδίωμα (Πατὴρ, Υἱός, Πνεῦμα Ἅγιον), ὅπου εἶναι ἀκοινωνήτων. Εἶναι δὲ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς τὰ τρία πρόσωπα διὰ τὴν ἐν ἀλλήλους ἐνοίκησιν καὶ περιχώρησιν, ὡς καὶ τὴν μοναρχίαν καὶ ὁμοουσιότητα. Ἡ διαίρεσις (τῶν ὑποστάσεων), ὀδηγεῖ πάραυτα εἰς τὴν ἐνότητα (τῆς φύσεως). Ἐν τῇ μιᾷ ὑποστάσει καθορᾶται ὁ ὅλος Θεός, χωρὶς ἐν τοσοῦτῳ νὰ ἐπέλθῃ τομὴ καὶ διαίρεσις ἐν τῇ ἐνιαίᾳ οὐσίᾳ αὐτοῦ. Διὰ τῆς θεωρίας ἡ Ἁγία Τριάς παρίσταται ὡς μία καὶ ἐνιαία λαμπάς, τῆς ὁποίας τὸ ἐνιζόμενον φῶς δὲν δύναται νὰ διαιεθῆ ἢ νὰ μετρηθῆ. Τὸ ἄρητον τοῦτο καὶ θεῖον τριαδικὸν μυ-

192. Λόγ. 40,41. PG 36, 417 ABC.

στήριον δέον ὅπως συνέχη, ἐμψυχώνη καὶ καθοδηγῆ τὸν εἰς τὸ ὄνομα τῆς Τριάδος βαπτιζόμενον ἄνθρωπον.

Τὸ αὐτὸ τριαδικὸν βίωμα περιγράφει καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Γρηγόριος. Εἰς τὰ περὶ ἑαυτοῦ ἔπη του παρατηρεῖ σχετικῶς:

«Αὐτὰρ ἐγώ, Χριστοῦ δεδραγμένος, οὔποτε λήξω
Ἐλπίδος, ἔστ' ἂν ἴδω Τριάδος σέλας εἰς ἐν ἰούσης,
Εὔτε λάχος μέγαλοιο Θεοῦ, σάρκεσσι κερασθέν,
Εἰκῶν ἢ προτέρη, μιχθήσεται οὐρανόισιν»¹⁹³.

Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠδρασμένος ὁ Ἅγιος ζῆ ἀπαύστως ἐν τῇ ἐλπίδι ὁράσεως τοῦ μακαρίου φωτὸς τῆς Τριάδος, εἰς ἐνότητα οὐσίας, δόξης καὶ λαμπρότητος ἰούσης. Ἄλλαχοῦ πάλιν:

«Βαίη μὲν τις ἔμοιγε νόου περίλαμψεν ὀπωπὰς
Ἰσοφάους Τριάδος λάμψις ἐπουρανίης·
Τὸ πλεῖον δ' ὑπάλυξεν¹⁹⁴ (ἔχω δ' ἄχος), ὡς στεροπή (ἀστραπή) τις
Πρὶν με φάους κορέσαι, ὄκα παριπταμένη»¹⁹⁵.

Εἰς στιγμὰς μυστικῆς πνευματικῆς ἀνατάσεως (προφανῶς ἐν προσευχῇ), ὁ ἱερός Γρηγόριος κατηξιοῦτο ἐνίστε νὰ ἴδῃ διὰ τῶν νοερῶν ὀμμάτων τῆς ψυχῆς του τὴν ἐπουράνιον λάμψιν τῆς Ἰσοφαοῦς Τριάδος. Τὸ βίωμα ὅμως τοῦτο φαίνεται ἦτο πάντοτε βραχὺ καὶ στιγμιαῖον. Τὸ θεῖον φῶς κατηύγαζε τὸν νοῦν του, ὅπως ἡ ἀστραπή φωτίζει αἰφνιδίως καὶ στιγμιαίως καὶ ἀκολούθως ἀφανίζεται. Οὕτω καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο, πρὶν ἢ κορέσῃ διὰ τῆς παρουσίας του τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐφέσεις τοῦ Ἁγίου, ἀφίπτατο τάχιστα ἀπ' αὐτοῦ, ἐγκαταλείπον τοῦτον ἐν τῇ ἀνατακτικῇ πορείᾳ καὶ ζητήσῃ του.

Ὁ πιστός, ἐν τῇ πρὸς τὸ οὐράνιον φῶς ἀναβάσει του, ἔχει ἐστραμμένον τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς του εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, περιγεῶν τοῦ βίου τὰς θυέλλας, αἵτινες «πινυῶν αἰσχροῦς κονίουσι πρόσωπα», «Αἰεὶ τε πραπίδεςσι (=φρεσίν) νοήματα θεῖα χαράσσω, χεῖροσιν οὐκ ἐπίμικτα, διαυγέα, φωτὶ πελάζων τρισσοφαοῦς θεότητος, ἐπειγομένοισι πόθοισιν»¹⁹⁶.

Οὕτω καὶ τὸ Ἐὐλον τῆς Ζωῆς ἐν τῇ νέᾳ πνευματικῇ Ἐδῆμ εἶναι

«Γνώσις Θεοῦ μεγίστου,
φάου ς ἐν ὀ ς τριλαμποῦ ς,
Πρὸς ὃν τὰ πάντα τείνει»¹⁹⁷.

193. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1432.

194. =διέφυγε.

195. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1434.

196. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1244.

197. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1442.

Τέλος, δὲν διαφεύγει τῆς προσοχῆς τοῦ Ἁγίου τὸ γεγονός, ὅτι ἡ εἰκονικὴ παράστασις τοῦ Θεοῦ ὡς φωτός, καίπερ ὄντολογικῶς — ὡς εἶδομεν — Θεὸς εἶναι φῶς θεῖον καὶ ἐπουράνιον, δὲν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου Θεοῦ, ἀλλ' ὡς παράδειγμα εἰλημμένον ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας δύναται μὲν κατὰ τι νὰ παραστήσῃ τὸν Θεόν, ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον καταλείπει τοῦτον ἀπαραδειγματίστον καὶ ἀσύγκριτον. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς ἄλλας εἰκονικὰς τοῦ Θεοῦ παραστάσεις, τὸ μέτρον τῆς ἀναλογίας δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὰς ὀρθὰς σχέσεις μεταξύ εἰκονιζομένου καὶ ἐξεικονίσεως, πρωτοτύπου καὶ παραδείγματος.

Ὁμιλῶν ὁ Γρηγόριος εἰς τὰ δογματικὰ ἔπη του περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, λαμβάνει ἀφορμὴν ὅπως ὁμιλήσῃ καὶ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, τοῦ προσφιλοῦς εἰς αὐτὸν θέματος:

Ἄ'Εκ μονάδος Τριάς ἐστὶ, καὶ ἐκ Τριάδος μονὰς αὐθις,
 Οὔτε πόρος, πηγὴ, ποταμὸς μέγας, ἐν τε ῥέεθρον,
 Ἐν τρισσοῖσι τύποισιν ἐλαυνόμενον κατὰ γαίης·
 Οὔτε δὲ πυρκαϊῆς λαμπὰς πάλιν εἰς ἐν ἰούσα,
 Οὔτε λόγος προΐων τε νόου, καὶ ἐνδοθι μίμων,
 Οὔτε τις ἐξ ὑδάτων κινήμασιν ἠλιακοῖσι,
 Μαρμαρυγὴ, τοίχοισι περίτρομος, ἀστατέουσα
 Πρὶν πελάσαι φεύγουσα, πάρος φυγέειν πελάουσα.
 Οὐδὲ γὰρ ἄστατός ἐστι Θεοῦ φύσις, ἢ ῥέουσα,
 Ἡὲ πάλιν συνιοῦσα· τὸ δ' ἔμπεδόν ἐστι Θεοῖο.
 Ἄλλ' ὧδ' ἂν φρονέων καθαρὸν θύος ἐνδοθι ῥέζοις.
 Ἐν τρισσοῖς φαέεσσιν ἴη φύσις ἐστήρικται.
 Οὔτε μονὰς νήριθμος, ἐπεὶ τρισὶν ἴστατ' ἐν ἐσθλοῖς·
 Οὔτε τριάς πολύσεπτos, ἐπεὶ φύσις ἔστ' ἀκέαστος.
 Ἡ μονὰς ἐν θεότητι, τὰ δ' ὦν θεότης τρισάριθμα.
 Εἷς Θεός ἐστιν ἕκαστος, ἐπὴν μόνον ἐξαγορεύῃς.
 Εἷς Θεὸς αὐθις ἀναρχος, ὅθεν πλοῦτος θεότητος,
 Εὔτε τριῶν τινα μνήσθιν ἔχῃ λόγος, ὡς τὸ μὲν εἶη
 Τῶν τρισσῶν φαέων σεπτὸν κήρυγμα βροτοῖσι,
 Τῷ δὲ μονοκρατὴν ἐριλαμπέα κυδαίνωμεν»¹⁹⁸.

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐκτίθεται κατὰ τρόπον σαφῆ καὶ ἀπαράμιλλον τὸ τριαδικὸν τῆς πίστεως μυστήριον. Ἡ κλασικὴ πρότασις ἢ διαγράφουσα τὴν πίστιν ταύτην εἶναι: «Τριάς ἐν μονάδι καὶ μονὰς ἐν τριάδι». Καὶ ταῦτα μὲν διαλαμβάνει ὁ λόγος, ἐπὶ τῶν πηγῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἐρειδόμενος. Τὸ δόγμα ὅμως παραμένει ὑπερφυῆς καὶ ἀκατάληπτον. Οὐδεμίαν παράστασις ἐκ

198. Ἐπη δογμ. PG 37, 413.

τῶν κάτω δύναται νὰ παραστήσῃ τοῦτο ὡς ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι. Οὕτως, οὔτε ἡ παράστασις τοῦ πόρου, τῆς πηγῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ, ἐκβαλλόντων ἐν ρεῖθρον εἰς τρεῖς τύπους χεόμενον καὶ ἐλαυνόμενον κατὰ γῆς, οὔτε ἡ λαμπὰς πυρκαϊᾶς εἰς ἐν ἰοῦσα, οὔτε καὶ ὁ ἐκ τοῦ νοῦς προχεόμενος λόγος, προφορικὸς ἢ ἐνδιάθετος, εἶναι δυνατὸν νὰ παραστήσουν ἐπακριβῶς τὴν ἐνότητα καθὼς καὶ τὸ τριαδικὸν τοῦ περὶ Ἀγίας Τριάδος δόγματος τῆς πίστεως. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἄνισα, καθ' ὅσον εἶναι ἀσταθῆ καὶ ρέοντα, δέχονται σύνθεσιν καὶ ἐπιμερισμὸν, κινοῦνται ἐπὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὕστερον. Ἡ ὀρθὴ πίστις ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἐξῆς. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μονὰς νήριθμος (ἄνευ ἀριθμοῦ), διότι φέρεται εἰς τρεῖς ὑποστάσεις (ἐν τρισὶν ἐσθλοῖς)· οὔτε δὲ καὶ Τριάς πολυσεπτος, διότι εἶναι φύσις ἄσχιστος (ἀκέαστος). Ἡ μονὰς θεωρεῖται ἐν τῇ φύσει τῆς θεότητος, ἐκεῖνα δὲ ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ θεότης (τὰ πρόσωπα) εἶναι τρισάριθμα. Ἐκαστον τούτων, ὅταν κατ' ἰδίαν προσαγορευῆται, εἶναι ὁ ὅλος Θεός, ἀλλὰ καὶ ὅλα ὁμοῦ εἶναι ὁ αὐτὸς Θεός, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ἀναρχὸν Πατέρα, ἐξ οὗ ἀπορρέει ὁ πλοῦτος τῆς θεότητος. Τὸ κήρυγμα τῆς πίστεως περιλαμβάνει τόσον τὰ τρία τῆς θεότητος φῶτα (τὰς ὑποστάσεις), ὅσον καὶ τὴν ἐριλαμπέα μονοκρατίαν (τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως καὶ τὸ ἐν ἀίδιον κράτος).

Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι ὁμοίως καὶ ὅσα ἀλλαχοῦ λέγει ὁ Γρηγόριος: «Οὐκ ἀναρχα γὰρ (τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγ. Τριάδος), καὶ ἀναρχά πως· ὁ καὶ παράδοξον. Οὐκ ἀναρχα μὲν γὰρ τῷ αἰτίῳ, ἐκ Θεοῦ γάρ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτόν, ὡς ἐξ ἡλίου φῶς· ἀναρχα γὰρ τῷ χρόνῳ»¹⁹⁹. Τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος εἶναι καὶ ἀναρχα καὶ οὐκ ἀναρχα. Ἐν προκειμένῳ ὁ λόγος τῆς πίστεως προσπίπτει παράδοξος. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι ἐν τῇ προτάσει ὑπάρχει ἀντίφασις. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ πραγματικῆς ἀντιφάσεως, ἀλλὰ μόνον λεκτικῆς. Τὰ πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος (Υἱὸς καὶ Πνεῦμα) εἶναι ἀναρχα μόνον ἐν χρονικῇ συναφείᾳ ἐξεταζόμενα· δὲν ἔχουν δηλαδὴ ἐγχρονον τὴν προέλευσιν αὐτῶν, καθότι ἀϊδίως προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρός. Ὡς πρὸς τὸν λόγον ὅμως τοῦ αἰτίου αὐτῶν, δὲν εἶναι ἀναρχα, ἔχοντα τὴν ἀίδιον ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ Πατρός. Ὡς αἰτιατά, δὲν εἶναι καὶ ἀναίτια, παρ' ὅλον ὅτι δὲν τάσσονται μετὰ τὸν Πατέρα (ἀίδια), ὡς ἐξ ἡλίου τὸ φῶς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δυνατόμεθα νὰ νοήσωμεν κατὰ δύο τρόπους· ἢ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν τάσσονται μετὰ τὸν Πατέρα, ὅπως δὲν τάσσεται τὸ φῶς μετὰ τὸν ἥλιον (ἅμα ἥλιος, ἅμα φῶς), ἢ δὲν τάσσονται μετὰ τὸν Πατέρα, ὅπως τὸ ἡλιακὸν φῶς εἶναι ἐπιγενέστερον τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου (τὸ πρῶτον μᾶλλον πιθανώτερον). Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει τὸ παράδειγμα τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου εἶναι ὅλως ἀνεπαρκὲς ὅπως παραστήσῃ τὴν ἀίδιον σχέσιν αἰτιατοῦ πρὸς αἴτιον ἐν τῇ ἀπειρω σχέσει τῆς τριαδικῆς θεότητος.

199. Λόγ. 25,15. PG 35, 1220 C.

Τέλος, πρὸς τὴν κακοδοξίαν τοῦ Ἀπολιναρίου ἀντιφερόμενος ὁ ἱερός Πατὴρ, παρατηρεῖ:

«Ἐπειδὴ δὲ τῷ περὶ Τριάδος φυσιοῦμενοι λόγῳ, καταψεύδονται μὲν ἡμῶν, ὡς οὐκ ὑγιῶς ἔχόντων περὶ τὴν πίστιν, δελεάζουσι δὲ τοὺς πολλούς, ἐκείνο γινώσκειν ἀναγκαῖον, ὅτι Ἀπολλινάριος μὲν τὸ τῆς θεότητος ὄνομα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δούς, τὴν δύναμιν τῆς θεότητος οὐκ ἐφύλαξε. Τὸ γὰρ ἐκ μεγάλου καὶ μείζονος, καὶ μεγίστου συνιστᾶν τὴν Τριάδα, ὡσπερ ἐξ αὐγῆς, καὶ ἀκτίος, καὶ ἡλίου, τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς (ὅπερ σαφῶς ἐν τοῖς ἐκείνου γέγραπται λόγοις), κλιμαξ̄ ἐστὶ θεότητος, οὐκ εἰς οὐρανὸν ἄγουσα, ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ κατάγουσα. Ἡμεῖς δὲ Θεὸν μὲν γινώσκομεν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ταῦτα δὲ οὐ κλήσεις ψιλὰς, τεμνούσας ἀξιωματῶν ἢ δυνάμεων ἀνιότητος, ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὡσπερ προσηγορίαν, οὕτω καὶ θεότητος φύσιν, καὶ οὐσίαν καὶ δύναμιν»²⁰⁰.

Ὁ Ἀπολλινάριος ἐπὶ τῆς Ἀγ. Τριάδος ἐχρησιμοποῖε τὴν ποσοτικὴν σχέσιν: μέγα — μείζον — μέγιστον. Παρέβαλλε δὲ τὴν σχέσιν ταύτην πρὸς τὸν ἥλιον: αὐγὴ, ἀκτίς, ἥλιος (δίσκος ἡλίου). Οὕτως ἐδίδαξε: Πνεῦμα μέγα= αὐγὴ· Υἱὸς μείζων= ἀκτίς. Πατὴρ μέγιστος= ἥλιος. Κατὰ τὸν ἱερόν ὄμως Γρηγόριον, ἡ παράστασις αὕτη ἦτο φαλκιδευσίς τοῦ τριαδικοῦ τῆς πίστεως δόγματος. Ἰδίως αὕτη ὠδήγει εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἀναίρεσιν τῆς θεότητος τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, τὴν ὁποίαν ἐξωτερικῶς μόνον ὠμολόγει ὁ Ἀπολλινάριος. Τὸ ἐκ τοῦ ἡλίου παράδειγμα εἶναι ἐκ τῶν κάτω. Ἀδυνατεῖ ν' ἀναβιβάσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν οὐρανὸν (εἰς θεοπρεπῆ ἀποδοχὴν τοῦ μυστηρίου), μᾶλλον δὲ καταβιβάζει τοῦτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (ὀδηγεῖ εἰς παχυλὴν αἰσθησιν τοῦ μυστηρίου). Τὸ μείζον καὶ τὸ ἔλαττον εἶναι κατηγορίαι προσιδιάζουσαι εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἔνυλα πράγματα καὶ ἔχουσαι ἀναφορὰν ἐν τῷ φυσικῷ χώρῳ, ἔνθα πρωτανεῦει ἡ κατηγορία τοῦ ποσοῦ. Εἰς τὴν ἀναφῆ ὅμως καὶ ἄυλον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ἄπειρον πνευματικὴν φύσιν τῆς Τριάδος, τοιαῦται κατηγορίαι καὶ παραδείγματα καταλύουν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ διαστρέφουν τὸ ὕψιστον δόγμα τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θείας διδασκαλίας τῆς πίστεως.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συντομίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συνάρτησιν Ἁγίας Τριάδος καὶ φωτὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν, ὅτι τόσον ἡ οὐσία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ τὰ τρία πρόσωπα (ὑποστάσεις) αὐτοῦ ἐκφράζονται ὡς φῶς θεῖον καὶ ἐπουράνιον, φῶς ἀμήχανον καὶ ἀκατάληπτον, ἀποτελοῦν τὴν δόξαν τῆς Τριάδος καὶ τὸ κάλλος τῶν νοητῶν καὶ τῆς κτίσεως, ὅπερ παραβάλλεται πρὸς τὸ φυσικὸν τοῦ ἡλίου φῶς, ἀποτελοῦν τὸν φωτισμὸν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν φυ-

200. Ἐπιστ. 91. PG 37, 192B.

σικῶν ὄντων. Ἡ παραβολὴ ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἴση, ἀλλ' ἀτελής καὶ ἀνεπαρκής, ὅπως παραστήσῃ πλήρως τὸ ἄρρητον μυστήριον τῆς πίστεως. Εἶναι ἀπλή ἀναλογία, τὴν ὁποῖαν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐκ τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ μεταφέρει εἰς τὸν ἄπειρον Θεόν, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὅπως πλησιάσῃ κάπως τὸ ἄρρητον καὶ ἀπύθμενον μυστήριον αὐτοῦ.

3. Συνάρτησις Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ φωτός.

Τὴν συνάρτησιν φωτὸς καὶ Ἀγίας Τριάδος ἐξειδικεύων ὁ ἱερὸς Γρηγόριος χρησιμοποιοεῖ καὶ ἐπὶ τῶν προσώπων αὐτῆς. Οὕτως ἐν τῇ αἰδίῳ καὶ ὑπερβατικῇ Τριάδι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ παρίσταται ὡς φῶς ἐκ τοῦ αἰδίου φωτὸς (τοῦ Πατρὸς) ἀναλάμπων²⁰¹, ὡς φῶς δὲ παρίσταται ὁ αὐτὸς Λόγος καὶ ἐν τῇ ἐνσάρκῳ οἰκονομίᾳ αὐτοῦ²⁰², ὡς φῶς ἄρρητον τῆς ψυχῆς, καθοδηγοῦν αὐτὴν εἰς τὰς τρίβους τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας.

Τὴν ἀλήθειαν ταύτην πολυειδῶς ἐξαιρεῖ ὁ Γρηγόριος. Οὕτως, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐνδοτριαδικῶν ἐν τῷ Θεῷ σχέσεων παρατηρεῖ: «Παντοκράτορ, ἀγέννητε, καὶ ἀρχή, καὶ πάτερ ἀρχῆς, Υἱὸς ἀθανάτοιο, φῶς μέγα φωτὸς ὁμοίου, ἐξ ἑνὸς εἰς ἓν ἰόντος ἀτεκμάρτοις λόγοισιν»²⁰³. Ὁ Πατὴρ εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀναρχος. Ταῦτα συνιστῶσι τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα αὐτοῦ, ὅπερ εἶναι ἀμεταβίβαστον καὶ ἀκοινωνητον. Εἶναι ὁ Πατὴρ ἀρχῆς, ἥτοι τοῦ ἀθανάτου Υἱοῦ καὶ Λόγου αὐτοῦ. Ὁ Υἱὸς εἶναι γεννητός, οὐχὶ δὲ ἀναρχος. Ἡ ἐκ Πατρὸς γέννησις ἀποτελεῖ τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα αὐτοῦ, ὁμοίως ἀμετακίνητον καὶ ἀμετάδοτον. Ὁ Υἱός, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀναρχος (ὡς ἔχων κατὰ λόγον αἰτίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς), ἐν τούτοις εἶναι ὁ ἴδιος ἀρχή, καθ' ὅσον ἐξ αὐτοῦ, ὡς αἰτίου, προέρχονται ἅπαντα τὰ κτιστὰ ὄντα. Ἐχει, λοιπόν, ὁ Υἱὸς ἀρχὴν (κατὰ τὴν αἰτίαν)· εἶναι ἀναρχος (κατὰ τὴν χρονικὴν σχέσιν: ἔχει αἰδίου τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησιν), καὶ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀρχὴ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένων ὄντων. Εἶναι φῶς ὁ Υἱὸς ὁμοῖον τοῦ μεγάλου φωτὸς, ἐξ οὗ αἰδίως προ-

201. Πρβλ. Ἰουστ., Διάλ. πρὸς Γρύφ. 128,3 (BEΠ. 3,327). Τατρ. Πρὸς Ἑλληνας, 5 (BEΠ. 4,245). Κλήμ. Ἀλεξ., Στωμ. Ζ', Π (BEΠ. 8,246). Ὁριγ., Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, Π', XXV (BEΠ. 12, 135). Ἀθαν., Κατὰ Ἀρειανῶν, Β', 33 (BEΠ. 30, 207). Τοῦ αὐτοῦ, Κατὰ Ἀρειανῶν Γ', 4 (BEΠ. 30, 253). Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστ. πρὸς Σεραπ. Ι,30 (BEΠ. 33, 118). Βασιλ., Ἐπιστ. 52,2 (PG 32, 393 B). Γρηγ. Νύσσης, Κατ' Εὐνομ. 12 (PG 45, 892 D).

202. Πρβλ. Τατ., Πρὸς Ἑλλ., 13 (BEΠ. 4, 250). Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. Γ', XII (BEΠ. 7, 233). Μεθοδ., Λόγ. εἰς Συμ. καὶ Ἄνναν, 13 (PG 18, 380 A): «Φῶς τὸ αἶδιον, φῶς τὸ ἀένναον, φῶς τὸ ὑπέρατον, φῶς τὸ ζυλον..., φῶς τὸ φωτίσαν τοὺς αἰῶνας... Χριστὸς ἀληθινὸς ἡμῶν Θεός». Εὐσεβ., Τῆς Ἐκκλ. Θεολ. Β', 14 (BEΠ. 29,114): «Διὸ καὶ φῶς ἦν ἀληθῶς καθ' ὃ τὸ νοερόν καὶ λογικὸν ταῖς κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημέναις ψυχαῖς ἐναυγάξει φέγγος». Μακ. Αἰγ., Λόγ. 20,3 (PG 34, 652 B). Ἄνδρ. Κρήτης, Λόγ. 9 (PG 97, 1001 C).

203. Περί ἑαυτοῦ. PG 37, 1016,

έρχεται. Εἶναι δὲ φῶς οὐχὶ κατὰ μερισμόν, διότι συνεννοῦται εἰς ἓν μετὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Πατρὸς (ἐνότης οὐσίας καὶ δόξης), κατὰ λόγον ὑπερβαίνοντα ἀπολύτως τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν.

Ἐν δὲ τῷ εἰς Χριστὸν ὕμνῳ αὐτοῦ ἀναγινώσκουμεν:

«Χριστὲ ἀναξ, σὲ πρῶτον, ἐπεὶ λόγον ἤερί δῶκα,
 Δηναῖὸν κατέχων, φθέγγομ' ἀπὸ στομάτων,
 Ἄγνωτάτου ἱερῆος ἀγνὸν θύος, εἰ θέμις εἰπεῖν,
 Τόνδε λόγον προχέων ἡμετέροιο νόου.
 Πατροφαές, μέγαλοιο νόου Λόγε, φέρτερε μύθου,
 Φωτὸς τ' ἀκροτάτου φῶς ἄκρον, Οἰόγονε,
 Εἰκῶν ἀθανάτοιο Πατρός, καὶ σφρηγίς ἀνάρχου,
 Πνεύματι τῷ μεγάλῳ συμφαές, εὐρυμέδων,
 Αἰῶνος πείρημα, μεγακλεές ὀλβιόδωρε,
 Ὑψίθρον', οὐράνιε, πανσθενές, ἄσθμα νόου,
 Νωμητὰ κόσμιοιο, φερέσβιε, δημοιοργέ
 ὄντων, ἔσσομένων. Σοὶ γὰρ ἅπαντα πέλει,
 Ὅς κόσμιοιο θέμεθλα, καὶ ὀππόσα ἐστὶ θέλοντος
 Δησάμενος, φορέεις νεύμασιν ἀπλανέως»²⁰⁴.

Τὸν ἀνωτέρω Ὑμνον ἀπηθύθουνεν ὁ Ἅγιος μετὰ τὴν λύσιν τῆς σιωπῆς τοῦ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα. Ἐν τούτῳ ἀνυμνεῖ τὸν Χριστὸν ἓν τε τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τῇ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν φυσικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον. Ὁ Χριστός, ὡς Λόγος Θεοῦ, εἶναι πατροφαής, ἡτοι ἔλκει ἢ ἔχει τὸ φῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς. Ὡς Λόγος τοῦ Μεγάλου Νοῦς εἶναι φῶς ἄκρον, προερχόμενον ἐξ ἐκείνου, ὡς φωτὸς ἀκροτάτου. Εἶναι εἰκῶν καὶ σφραγίς τοῦ ἀθανάτου καὶ ἀνάρχου Πατρὸς, συμφαῆς Πνεύματι τῷ Μεγάλῳ. Εἶναι τὸ θεμέλιον πάντων τῶν ὄντων, ὁ ζωοδότης δημιουργός, κυβερνήτης καὶ προνοητῆς τοῦ σύμπαντος. Καὶ ἐνταῦθα αἱ σχέσεις τῶν προσώπων τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ παρίστανται ὡς σχέσεις καὶ κοινωνία φωτός. Ἐκ τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ἀπορρέει τὸ φῶς τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἡ μία ἀδιαίρετος καὶ ἄσχιστος τριαδικὴ φωτοχυσία.

Ἄλλαχοῦ πάλιν ὁ ἱερὸς Γρηγόριος γράφει:

«Σὲ νῦν εὐλογοῦμεν,	Ὅς ἔλυσας τὸ σκότος,
Φῶς ἐκ φωτὸς ἀνάρχου	Ὅς ὑπέστησας τὸ φῶς,
Καὶ Πνεύματος ταμίης	Ἴν' ἐν φωτὶ τὰ πάντα κτίσης,
Τριτοῦ φωτὸς εἰς μίαν	Καὶ τὴν ἄστατον ὕλην
Δόξαν ἀθροίζομένου·	Στήσης μορφῶν εἰς κόσμον.

204. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1325-1326.

Καὶ τὴν νῦν εὐκοσμίαν·
Χριστέ μου, Λόγε Θεοῦ,
Ὅς νοῦν ἐφώτισας ἀνθρώπου
Λόγω τε καὶ σοφίᾳ,
Λαμπρότητος τῆς ἄνω

Καὶ κάτω θεῖς εἰκόνα,
Ἵνα φωτὶ βλέπη τὸ φῶς,
Καὶ γένηται φῶς ὅλος.
Σὺ φωστῆρσιν οὐρανὸν
κατηύγασας ποικίλοις»²⁰⁵.

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς περιγράφεται ὡς φῶς ἐκ φωτός ἀνάρχου (ἢ φράσις «φῶς ἐκ φωτός» κατέστη πλέον κλασσική, ἀφ' ἧς διευτυπώθη οὕτως ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπὸ τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου), ἐνῶ τὸ τριαδικὸν φῶς περιγράφεται ὡς ἀθροιζόμενον εἰς μίαν δόξαν. Φῶς καὶ δόξα, τριαδικὸν καὶ ἐνιαίᾳ ἀντιστοίχως, παρεισάγονται ὡς συνιστῶντα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ὁ Χριστὸς φέρεται ὡς ὁ δημιουργὸς ὁ λύσας τὸ σκότος καὶ ὑποστήσας τὸ φῶς, ὥστε νὰ δημιουργήσῃ τὰ πάντα ἐν τῷ φωτὶ καὶ μορφώσῃ τὴν ἄστατον ὕλην εἰς κόσμον ὥραϊον καὶ εὐτακτον. Περαιτέρω ὁ Χριστὸς, ὡς φῶς σωτήριον καὶ ἀληθινόν, φωτίζει τὸν ἄνθρωπον διὰ σοφίας καὶ λόγου, πλάσσων τοῦτον ὡς εἰκόνα τῆς ἄνω καὶ κάτω λαμπρότητος (εἰκόνα Θεοῦ καὶ σύνοψιν ἀπάσης τῆς δημιουργίας), ὥστε νὰ ἐνορᾷ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ οὐράνιον φῶς καὶ ἐνούμενος μετὰ τοῦ φωτός νὰ γένηται ὅλος φῶς (νὰ τελειοῦται ἠθικῶς καὶ νὰ θεοποιῆται).

Τὴν παράστασιν τοῦ Λόγου ὡς φωτός ἐκ φωτός περιγράφει καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ἱερὸς Πατήρ. Οὕτως, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἔργον τῆς θείας προνοίας τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ παιδαγωγίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐξαίρων αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τῆς ἐπὶ γῆς φανερώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, γράφει: «Ταῦτα, ἐπειδὴ μείζονος ἐδεῖτο τοῦ βοηθήματος, μείζονος καὶ τυγχάνει. Τὸ δὲ ἦν, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ προαιώνιος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀπερίληπτος, ὁ ἀσώματος, ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ (ἀρχὴ εἶναι ὁ Πατήρ, καθ' ὅσον ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται αἰδίως ὁ Λόγος, ἀρχὴ ὅμως εἶναι καὶ ὁ Υἱός, διότι δι' αὐτοῦ ἐγενήθησαν τὰ ὄντα), τὸ ἐκ τοῦ φωτός φῶς, ἡ μὴ κινουμένη σφραγίς, ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, ὁ τοῦ Πατρὸς ἄρος καὶ λόγος, ἐπὶ τὴν ἰδίαν εἰκόνα (τὸν ἄνθρωπον) χωρεῖ...»²⁰⁶. Ὁ μὲν Πατήρ εἶναι ἡ ρίζα καὶ ἡ πηγὴ τῶν καλῶν· ἐνῶ ὁ Υἱὸς εἶναι «φῶς ἐκ τοῦ δεγενητόν» (διὰ τῆς γεννήσεως δηλαδὴ προερχόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς), σφράγισμα καὶ εἰκὼν τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς²⁰⁷. «Οὐδὲν ἔην μεγάλοιο Πατρὸς πάρος. Ὅς γὰρ ἅπαντα ἐντὸς ἔχει, καὶ Πατρὸς ὑπέρτερον οὐδὲν· ὁ Πατρὸς ἐκπεφυκῶς μεγάλοιο Θεοῦ Λόγος· ἄχρονος Υἱός, εἰκὼν ἀρχετύποιο, φύσις γεννήτορος ἴση. Πατρὸς γὰρ κλέος ἐστὶ πάϊς μέγας, ἐκ δὲ φαάνθη, ὡς μόνος οἶδε Πατὴρ τε καὶ ὃς Πατρὸς ἐξεφαάνθη»²⁰⁸.

205. Ἔπη δογμ. PG 37, 511-512.

206. Λόγ. 45,9. PG 36, 633 C.

207. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1248 C.

208. Ἔπη δογμ. PG 37, 402.

Ἐραία ἐν προκειμένῳ εἶναι ἢ διὰ τῆς κατηγορίας τοῦ φωτὸς συνάρτησις τοῦ Προδρόμου Ἰωάννου μετὰ τοῦ Κυρίου. Ὁ Πρόδρομος εἶναι ὁ λύχνος²⁰⁹ (ὁ δεικνύων πρὸς τὸ φῶς), ὁ δὲ Κύριος φῶς τὸ ὑπέρλαμπρον, τὸ ἀκολουθοῦν τῷ προδρομικῷ λύχνῳ²¹⁰. Ὡσαύτως θαυμασία εἶναι καὶ ἡ συσχέτισις τοῦ ἐξ Ἄνατολῶν ἀστέρου πρὸς τὸ μέγιστον φῶς καὶ ἀπρόσιτον: «Νῦν ἄγγελοι χαίρουσι, νῦν ποιμένες περιαστράπτονται, νῦν ἀστὴρ ἐξ Ἄνατολῶν τρέχει πρὸς τὸ μέγιστον φῶς καὶ ἀπρόσιτον»²¹¹.

Ἡ ἐνότης ὅμως τοῦ τρισσοφαοῦς φωτὸς δὲν σημαίνει ἀνάχυσιν καὶ κατάλυσιν τῶν θείων τῆς Τριάδος προσώπων ἐν τῇ Οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ Πατρός, ὡς ἡ λαμπάς, ἥτις ἀποσπᾶται ἐκ μεγάλης πυρκαϊᾶς καὶ εἶτα ἀναλύεται πάλιν ἐν αὐτῇ, ὡς ἐφλύδρει ἡ Σαβελλιανικὴ κακοδοξία. Οὕτω, σχολιάζων ὁ Γρηγόριος τὸ γραφικόν «ἵνα ἦ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν» (1 Κορ. 15,28), παρατηρεῖ: «Ἔσται δὲ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως· οὐχ ὁ Πατήρ, πάντως εἰς αὐτὸν ἀναλυθέντος τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ εἰς πυρὰν μεγάλην λαμπάδος πρὸς καιρὸν ἀποσπασθείσης, εἶτα συναφθείσης, μηδὲ γὰρ Σαβέλλιοι, τῷ ρητῷ τούτῳ παραφθειρέσθωσαν ἀλλ' ὅλος Θεός, ὅταν μηκέτι πολλὰ ὤμεν, ὡσπερ νῦν τοῖς κινήμασι καὶ τοῖς πάθεσιν, οὐδὲν ὅλως Θεοῦ, ἢ ὀλίγον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς φέροντες, ἀλλ' ὅλοι θεοειδεῖς, ὅλου Θεοῦ, χωρητικοὶ καὶ μόνον· τοῦτο γὰρ ἡ τελείωσις πρὸς ἣν σπεύδομεν»²¹². Ἡ ἐν τῷ Θεῷ, κατὰ ταῦτα, ἐσωτάτη καὶ βαθυτάτη ἔνωσις δὲν σημαίνει πανθειστικὴν ἐν αὐτῷ ἀνάχυσιν καὶ ἀνάχυσιν εἶτε τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶτε τῶν ἁγίων, ἀλλὰ τελείωσιν καὶ θέωσιν αὐτῶν (τῶν δικαίων προφανῶς) ἐν τῇ μετὰ τῆς θεότητος πνευματικῇ ἐνώσει αὐτῶν.

Ὁ Χριστός, τέλος, ὡς τὸ ἀναρχον καὶ αἰδιον φῶς τὸ ἀτμήτως προχοόμενον ἐκ τοῦ Πατρός, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑφίστανται καὶ συνέχονται τὰ ὄντα πάντα εἶναι καὶ τὸ μυστικὸν πνευματικὸν φῶς τῶν ἀνθρώπων, ὅπερ καθοδηγεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ σωτηρίαν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ ἱερὸς Πατὴρ εἶναι διεξοδικός. Οὕτως, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Υἱοῦ, χαρακτηρίζει τοῦτον ὡς φῶς, διότι εἶναι ἡ λαμπρότης τῶν ψυχῶν, αἵτινες διὰ τοῦ λόγου καθαίρονται καὶ τελειοποιοῦνται. Ὅπως δὲ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἄγνοια ἀποτελοῦν τὸ πνευματικὸν σκότος τῆς ψυχῆς, οὕτως ἡ γνῶσις καὶ ὁ ἔνθεος βίος συνιστοῦν τὸ φῶς αὐτῆς. Εἶναι δὲ παραλλήλως φῶς ὁ Υἱός, καθ' ὅσον οὗτος ἀποτελεῖ σύστασιν καὶ οὐσίωσιν πάσης λογικῆς φύσεως, εἶναι δηλαδὴ τὸ ὄντολογικὸν θεμέλιον τῶν λογικῶν ὄντων²¹³. Ὁμοίως ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ χαρακτηρίζεται ὡς φῶς καὶ ζωὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις²¹⁴.

209. «Ἡ φωνὴ τοῦ Λόγου, ὁ λύχνος τοῦ φωτὸς ὁ ἑωσφόρος. Ὁ τοῦ Κυρίου Πρόδρομος...», Καταβασία 6ης Ἰανουαρίου, ᾠδὴ ε', ὁ Εἰρμός.

210. Λόγ. 45,26. PG 36, 660 A.

211. Λόγ. 19,12. PG 35, 1057 A.

212. Λόγ. 30,6. PG 36, 112 AB.

213. Λόγ. 30,20. PG 36, 129 BC.

214. «Ἄλλ', ὦ Πάσχα, τὸ μέγα καὶ ἱερόν, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου καθάρσιον! ὡς

εἶναι «φῶς μερόπων»²¹⁵ «βίου φῶς»²¹⁶. Ἡ δόξα αὐτοῦ καταυγάζει τὸν θνητὸν ἄνθρωπον.²¹⁷ Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ φῶς τῆς κουρασμένης ἐκ τῆς ἀμαρτίας ψυχῆς τὸ ἀποδιῶκον τὸν βάσκανον τῆς σωτηρίας ζόφον²¹⁸. Ἡ παρθένος ψυχῆ, ἡ πάντων τῶν τερπνῶν τοῦ βίου καταφρονήσασα, ἔνα ἀποκτήσῃ τὸ ἀμάραντον κάλλος τοῦ οὐρανοῦ, ἴσταται πλησίον τοῦ οὐρανοῦ αὐτῆς Νυμφίου, «Χριστοῦ λαμπετόωντος»²¹⁹. Ἡ πνευματικὴ νύμφη τοῦ Χριστοῦ (ἡ παρθένος):

Ἄφραστοισι πόθοισι πόθους, καὶ κάλλει κάλλος,
Κρυπτὸν κρυπταδίω, καὶ αἰγλήεντι φαινόν,
Χριστὸν ἔχει (ἔχεις) μορφῆς ἐρικυδέος ἐσθλὸν ἔραστήν,
Χριστὸν ἐεδνωτήν...»²²⁰.

4. Συναρτησις Ἁγίου Πνεύματος καὶ φωτός

Τὴν ἀναλογίαν τοῦ φωτός χρησιμοποιοεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος καὶ πρὸς παράστασιν τῆς ἐν τῷ Τριαδικῷ Θεῷ σχέσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²²¹, ὡς καὶ τοῦ ἁγιαστικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἔργου αὐτοῦ.

Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον χαρακτηρίζεται ἐπιγραμματικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ὡς «αὐτοφῶς». Ἡ περικοπὴ ἐνθα ἀπαντᾷ ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος εἶναι ἄκρως σημαντικὴ, δι' ὃ καὶ παραθέτομεν ταύτην αὐτουσίαν:

Ἐγὼ μὲν φρίττω τὸν πλοῦτον ἐνοῶν τῶν κλήσεων, καὶ καθ' ὅσων ὀνομάτων ἀναισχυνοῦσιν οἱ τῷ Πνεύματι ἀντιπίπτοντες. Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται, Πνεῦμα Χριστοῦ, νοῦς Χριστοῦ, Πνεῦμα Κυρίου, αὐτὸ Κύριος, Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἀληθείας, ἐλευθερίας· Πνεῦμα σοφίας, συνέσεως, βουλής, ἰσχύος, γνώσεως, εὐσεβείας, φόβου Θεοῦ· καὶ γὰρ ποιητικὸν τούτων ἀπάντων, πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου

γὰρ ἐμφύχῳ σοι διαλέξομαι. Ὡς Λόγε Θεοῦ, καὶ φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ σοφία, καὶ δύναμις! χαίρω γὰρ πᾶσι σοι τοῖς ὀνόμασιν. Ὡς νοῦ τοῦ μεγάλου γέννημα, καὶ ὄρημα, καὶ ἐκσφραγισμα! Ὡς Λόγε νοοῦμενε, καὶ ἄνθρωπε θεωρούμενε, ὅς πάντα φέρεις ἀναδησάμενος τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεώς σου!...» (Δόγ. 45,30. PG 36, 664 A).

215. Ἐπη δογμ. PG 37, 522. 1281.

216. «Χριστὸς ἀναξ μερόπεσσι βίου φῶς» (Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1521).

217. Ἐπη δογμ. PG 37, 410.

218. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1285.

219. Ἐπη ἡθ. PG 37, 630.

220. Αὐτόθι.

221. Ἀθηναγ., Πρεσβ. περὶ Χριστ., 24 (BEI. 4, 300): «σοφία ὁ υἶς τοῦ Πατρὸς καὶ ἀπόρροια ὡς φῶς ἀπὸ πυρὸς τὸ πνεῦμα». Διδ. Ἀλεξ., Περὶ Τριάδος, 2, Γ' (BEI. 43, 219): «Τί γὰρ ἂν εἴη ἄλλο τὸ Πνεῦμα ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἢ ἐκ τοῦ φωτός ἐκπορεύεται;» Ἀθαν., Περὶ τῆς ἐνσάρκου Ἐπιφανείας (Ἀμφιβαλλόμενον), 14 (BEI. 33, 231): «Ὅσοι γὰρ Πνεῦμα Θεοῦ φοροῦσι, φῶς φοροῦσι...» Μακ. Αἰγ., Λόγ. 30,6. (BEI. 41, 300). Διδ. Ἀλεξ., Περὶ Τριάδος, 2, ΙΒ (BEI. 43,29). 2, ΙΕ (BEI. 43,40). Σωφρ. Ἱεροσ., Ἐπ. συνοδ. (PG 87, 3152C).

κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν, ἀγαθόν, εὐθές, ἡγεμονικόν, φύσει οὐ θέσει ἀγιαζόμενον, μετροῦν, οὐ μετρούμενον, μετεχόμενον, οὐ μετέχον, πληροῦν, οὐ πληρούμενον, συνέχον, οὐ συνεχόμενον, κληρονομούμενον, δοξαζόμενον, συναριθμούμενον, ἐπαπειλούμενον, δάκτυλος Θεοῦ, πῦρ ὡς Θεός, εἰς ἔμφασιν, οἶμαι, τοῦ ὁμοουσίου· Πνεῦμα τὸ ποιῆσαν, τὸ ἀνακτίζον διὰ βαπτίσματος, δι' ἀναστάσεως· Πνεῦμα τὸ γινῶσκον ἅπαντα, τὸ διδάσκον, τὸ πνέον ἔπου θέλει καὶ ἔσον, ὀδηγοῦν, λαλοῦν, ἀποστέλλον, ἀφορίζον, παροξυνόμενον, πειραζόμενον, ἀποκαλυπτικόν, φωτιστικόν, ζωτικόν· μᾶλλον δὲ αὐτοφῶς καὶ ζωῆ, νασοιοῦν, θεοιοιοῦν, τελειοῦν»²²².

Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι αὐτοφῶς, καθ' ὅσον φέρει σύνολον τὴν θεότητα, εἶναι ὁμοφυές τῷ Λόγῳ, ἐκπορευόμενον ἀϊδίως παρὰ τοῦ Πατρὸς, φέρον ὁμοίως τὴν ὄλην τριαδικὴν δόξαν καὶ λαμπρότητα, ὡς φῶς παρὰ τοῦ αἰδίου φωτὸς (τοῦ Πατρὸς) ἀείποτε ἀναλάμπον.

Εἰς παρομοίαν περικοπὴν τὸ αὐτὸ Πνεῦμα χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ὡς «φῶς» καὶ «φωτὸς χορηγόν»²²³. Εἶναι Πνεῦμα φαεινόν²²⁴. «Ὅταν ἡ ψυχὴ καταλλαγῇ τῷ Θεῷ, τότε ἀναλάμπει ἐν αὐτῇ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»²²⁵. Τοῦτο φωτίζει καὶ τὸν νοῦν ἐν τῇ τοῦ Λόγου θεωρίᾳ²²⁶, κατὰ τὰς πνευματικὰς πτήσεις καὶ μεταρσιώσεις αὐτοῦ.

Τέλος καὶ ἐν τῇ τάξει τῆς θεολογίας τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐπιμερίζει φωτισμοὺς καὶ ἐλλάμψεις «μῆτε ἀθρόως ἐκφαίνοντας, μῆτε εἰς τέλος κρύπτοντας»²²⁷ πρὸς καταρτισμὸν τῆς θεολογούσης πίστεως καὶ συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας.

222. Λόγ. 31,29. PG 36, 165 BC-168 A.

223. «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' αἰεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον· οὐδὲ γὰρ ἔπρεπεν ἐλλείπειν ποτέ, ἢ Υἱὸν Πατρὶ, ἢ Πνεῦμα Υἱῷ. Τῷ μεγίστῳ γὰρ ἂν ἦν ἄδοξος ἢ θεότης, ὥσπερ ἐκ μεταμελείας ἐλθοῦσα εἰς συμπλήρωσιν τελειότητος. Ἦν οὖν αἰεὶ μεταληπτόν, οὐ μεταληπτικόν· τελειοῦν, οὐ τελειούμενον· πληροῦν, οὐ πληρούμενον· ἀγιάζον, οὐχ ἀγιαζόμενον· θεοῦν, οὐ θεούμενον· αὐτὸ ἑαυτῷ ταυτὸν αἰεὶ, καὶ οἷς συντέτακται· ἀόρατον, ἀχρονον, ἀχώρητον, ἀναλλοίωτον, ἄπειον, ἄπосον, ἀνείδεον, ἀναφές, αὐτοκίνητον, αἰκίνητον, αὐτεξούσιον, αὐτοδύναμον, παντοδύναμον... ζωῆ, καὶ ζωοποιόν· φῶς, καὶ χορηγὸν φωτός· αὐτοαγαθόν, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος· Πνεῦμα εὐθές, ἡγεμονικόν, κύριον, ἀποστέλλον, ἀφορίζον, νασοιοῦν ἑαυτῷ, ὀδηγοῦν, ἐνεργοῦν ὡς βούλεται, διαιροῦν χαρίσματα· Πνεῦμα υἰοθεσίας, ἀληθείας, σοφίας, συνέσεως, γνώσεως, εὐσεβείας, βουλής, ἰσχύος, φόβου... δι' οὗ Πατὴρ γινώσκεται, καὶ Υἱὸς δοξάζεται, καὶ παρ' ὧν μόνων γινώσκεται, μία σύνταξις, λατρεία μία, προσκύνησις, δύναμις, τελειότης, ἀγιασμός». (Λόγ. 41,9. PG 36, 441 ABC).

224. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1344. 1569.

225. Λόγ. 29, 21. PG 36, 104 B.

226. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1050.

227. Λόγ. 31,27. PG 36, 164B.

5. Οἱ ἄγγελοι ὡς «φῶς δεύτερον».

Παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἡ λέξις «ἄγγελος» ἐσημαινεν ἀρχικῶς ἀγγελιαφόρον ἀνθρώπινον, τοῦ ὁποίου τὸ πρόσωπον ἐθεωρεῖτο ἱερόν, καὶ τοῦ ὁποίου κυρία ἀποστολὴ ἦτο ἡ διαπραγματεύσις τῶν σχέσεων ἐν καιρῷ πολέμου. Μετὰ ταῦτα ἡ λέξις περιωρίσθη εἰς τοὺς θείους ἀγγελιαφόρους, κυρίως δὲ εἰς τὸν Ἑρμῆν²²⁸. Διὰ τοῦς Ἑβραίους, ὁ ἄγγελος εἶναι ὁ παρά Θεοῦ ἀπεσταλμένος, ὅστις διαβιβάζει τὰς θείας ἐντολάς, μεταφέρει τὰς εὐεργεσίας, καὶ ἐνίοτε ἐκτελεῖ τὰς κρίσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Θεοῦ²²⁹. Παραλλήλως οἱ ἄγγελοι, εἰς ἀμέτρητον πλῆθος, περιστοιχίζουν τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, λειτουργοῦντες αὐτῷ²³⁰ καὶ ἀποτελοῦντες τὴν παρεμβολὴν τοῦ Ὑψίστου. Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ οἱ ἄγγελοι «εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν»²³¹.

Κατὰ τὸν ἱερόν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ὁ ἄγγελος εἶναι φῶς δεύτερον μετὰ τὸ πρῶτον φῶς, τὸν Θεόν:

«Θεὸς μὲν ἐστὶ φῶς τὸ ἀκρότατον, καὶ ἀπρόσιτον, καὶ ἄρρητον, οὔτε νῶ καταληπτόν, οὔτε λόγῳ ρητόν, πάσης φωτιστικῆς λογικῆς φύσεως. Τοῦτο ἐν νοητοῖς, ὅπερ ἐν αἰσθητοῖς ἥλιος... φῶς δὲ λέγω, τὸ ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἀγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον· ὧν πλοῦτός ἐστιν ἡ συμφύα καὶ τὸ ἐν ἕξαλαμ τῆς λαμπρότητος. Δ ε ὑ τ ε ρ ο ν δ ἔ φ ῶ ς ἄ γ γ ε λ ο ς , τ ο ὕ π ρ ὶ τ ο υ φ ω τ ὸ ς ἀ π ο ρ ρ ο ῆ τ ι ς , ἧ μετουσία, τῇ πρὸς αὐτὸ νεύσει καὶ ὑπουργίᾳ τὸν φωτισμὸν ἔχουσα· οὐκ οἶδα, εἴτε τῇ τάξει τῆς στάσεως μεριζομένη τὸν φωτισμὸν, εἴτε τοῖς μέτροις τοῦ φωτισμοῦ τὴν στάσιν λαμβάνουσα»²³².

Τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Γρηγορίου εἶναι περιεκτικὸν καὶ διαφωτιστικόν. Οἱ ἄγγελοι, ὡς φῶτα πνευματικά, εἶναι στενότατα συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ θείου τριαδικοῦ φωτός. Τὸ τριαδικὸν φῶς, ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ ἀκρότατον, ἀκατάληπτον καὶ ἄρρητον, εἶναι φωτιστικὸν πάσης λογικῆς φύσεως, ἐπέχον τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τοῖς νοητοῖς, οἷαν καὶ ὁ φυσικὸς ἥλιος ἐν τοῖς αἰσθητοῖς. Ὁ ἄγγελος εἶναι ἀπορροῇ ἢ μετουσίᾳ τοῦ θείου τούτου φωτός, ἔχων τὸν φωτισμὸν, ἀναλό-

228. Βλ. Πλάτωνος Κρατύλον, 407e. Grundmann, ἄγγελος im Griechentum und Hellenismus, ἐν Kittel I, σελ. 72-75. Spidlik, μν. ἐργ., σ. 20.

229. Βλ. J. Duhr, Anges, ἐν Dict. de spirit., I, σ. 580-625. Spidlik, αὐτόθι.

230. Δαν. 7,10.

231. Ἑβρ. 1,14. Βλ. περὶ ἀγγέλων ἐν τῇ Πατερικῇ γραμματείᾳ: Εὐσεβ., Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικῶς (PG 20, 1320 B): «φῶτά τε πάντα καὶ φώτων ἀσωμάτων θεῖα καὶ νοερά γένη τὸν ... χώρον οὐρανοῦ λαχόντα· Ψευδοδ. Ἀρεοπ., Περὶ οὐρ. ἱερ. 15, 6 (PG 3, 336A). Μ. Βασ., Ἐξαήμε. 2,5 (PG 29, 40C).

232. Λόγ. 40,5. PG 36, 364B.

γως τῆς πρὸς Θεὸν ἐλευθέρας νεύσεως αὐτοῦ ἢ τοῦ λειτουργικοῦ ἔργου του. Ἐν προκειμένῳ ὁ ἱερός Πατὴρ δὲν εἶναι βέβαιος, ἂν ὁ φωτισμὸς ἐπιμερίζεται τῷ ἀγγέλῳ ἀναλόγως τῆς τάξεως εἰς τὴν ὁποίαν ἴσταται (ἐν τῷ ἀγγελικῷ χορῷ) ἢ ἂν ἡ τάξις ἐπιμερίζεται αὐτῷ ἀναλόγως τοῦ φωτός, ὅπερ οὗτος ἔλκει παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλαχοῦ ὁ ἱερός Πατὴρ μετὰ περισσῆς δεξιότηχίας καὶ εἰς ὀλίγας μόνον γραμμὰς περιγράφει τὴν αἰτίαν τῆς δημιουργίας τῶν ἀγγέλων, τὴν φύσιν καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν, τὴν παγίωσίν των εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπτώσιν τοῦ Ἐωσφόρου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ:

«Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἤρκει τῇ ἀγαθότητι τοῦτο, τὸ κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτῆς θεωρίᾳ, ἀλλ' ἔδει χεθῆναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ὀδεῦσαι, ὡς πλείονα εἶναι τὰ εὐεργετούμενα (τοῦτο γὰρ τῆς ἄκρας ἦν ἀγαθότητος)· πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους· καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν, Λόγῳ συμπληρούμενον, καὶ Πνεύματι τελειούμενον· καὶ οὕτως ὑπέστησαν λαμπρότητες δευτε-
ρα, λειτουργοὶ τῆς πρώτης λαμπρότητος, εἴτε νοερά πνεύματα, εἴτε πῦρ, οἶον αἴθλον καὶ ἀσώματον, εἴτε τινὰ φύσιν ἄλλην ὅτι ἐγγυτάτω τῶν εἰρημένων, ταύτας ὑποληπτέον. Βούλομαι μὲν εἰπεῖν, ὅτι ἀκινήτους πρὸς τὸ κακόν, καὶ μόνην ἐχούσας τὴν τοῦ καλοῦ κίνησιν, ἅτε περὶ Θεὸν οὔσας, καὶ τὰ πρῶτα ἐκ Θεοῦ λαμπομένας (τὰ γὰρ ἐνταῦθα δευτέρας ἐλλάμψεως)· πείθει δέ με, μὴ ἀκινήτους, ἀλλὰ δυσκινήτους, καὶ ὑπολαμβάνειν ταύτας καὶ λέγειν, ὁ διὰ τὴν λαμπρότητα Ἐωσφόρος, σκότος διὰ τὴν ἔπαρσιν, καὶ γενόμενος καὶ λεγόμενος, αἴτε ὑπ' αὐτὸν ἀποστατικαὶ δυνάμεις, δημιουργοὶ τῆς κακίας τῇ τοῦ καλοῦ φυγῇ, καὶ ἡμῖν πρόξενον»²³³.

Ὡς αἰτία δημιουργίας τῶν ἀγγέλων φέρεται ἡ ἄκρα ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἤρκει «τὸ κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτῆς θεωρίᾳ». Ἐπρεπε δηλαδὴ τὸ ἀγαθὸν νὰ ἐκχυθῆ καὶ νὰ ὀδεύσῃ (ad extra) εἰς πλείονα πνευματικὰ ὄντα, ὥστε καὶ ταῦτα νὰ καταστῶσι μέτοχα τῆς ἰδίας τοῦ Θεοῦ μακαριότητος. Οὕτως ἡ θεία ἀγαθότης ἐνόησε πρῶτον τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις, τὸ δὲ νόημα ἐγένετο πάραυτα ἔργον ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας τριαδικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ὑπέστησαν οἱ ἄγγελοι, ὡς λαμπρότητες δευτεραι, λειτουργοὶ τῆς πρώτης τριαδικῆς λαμπρότητος, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ προέρχονται. Οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν πνεύματα νοερά, αἴθλα καὶ ἀσώματα γειτνιάζοντα ἐν τούτῳ πρὸς τὸν αἴθλον καὶ ἀσώματον Θεόν. Ἐπλάσθησαν ἀκίνητοι πρὸς τὸ κακόν, ὡς ἔχοντες μόνην τὴν τοῦ καλοῦ κίνησιν, καθ' ὅσον ἴπτανται περὶ τὸν Θεὸν καὶ λάμπονται πρῶτως παρ' αὐτοῦ (δευτεραι ἐλλάμψεις). Διορθῶν ὁμοως πάραυτα τὴν δήλωσίν του ταύτην ὁ Γρηγόριος, λέγει ὅτι οἱ ἄγγελοι δὲν εἶναι παντελῶς ἀκίνητοι πρὸς τὸ κακόν, ἀλλὰ μᾶλλον δυσκίνητοι. Εἰς τοῦτο δὲ πείθει αὐτὸν ὁ ἄγγελος τοῦ φωτός, ὁ Ἐωσφόρος καὶ ἡ ὑπ' αὐτὸν ἀποστατικὴ δορυφο-

233. Λόγ. 45,5. PG 36, 629 AB.

ρία, οἵτινες δι' ἔπαρσιν ἐξέπεσον τῆς παρὰ τῷ Θεῷ τάξεως αὐτῶν καὶ ἐνεδύθησαν τὸ σκότος τῆς κακίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν διὰ τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ φυγῆς αὐτῶν (στερητικὴ περὶ κακίας καὶ ἀμαρτίας ἐκδοχὴ).

Ἵτι οἱ ἄγγελοι ἀποτελοῦν φῶτα δευτέρα, φύσεις νοεράς ἀκτινοβόλους καὶ φωτεινάς, ἐξαίρει πλεισταχοῦ τῶν ἔργων του ὁ ἱερός Πατήρ. Οὕτω γράφει: «Πρῶτα Θεός, μετέπειτα Θεοῦ χορὸς αἰὲν ἐόντος.» Ἦτοι ὁ μὲν πηγὴ φαέων, φάος οὐτ' ὀνομαστόν, οὐθ' ἔλετόν, φεῦγόν τε νόου τάχος ἐγγὺς ἰόντος... οἱ δὲ φῶτα δευτέρα ἐκ Τριάδος βασιλῆιον εἷχος ἐχούσης»²³⁴. Οἱ ἄγγελοι, ὡς δυνάμεις περιβάλλουσαι τὸν Θεὸν καὶ λειτουργικὰ πνεύματα αὐτοῦ, εἶναι «φῶτα δευτέρα, τοῦ πρώτου φωτός ἀπαυγάσματα»²³⁵. Αἱ τοῦ Θεοῦ δορυφορίαι «πρῶται σπῶσαι τοῦ πρώτου φωτός, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ τρανοῦμεναι, φῶς εἶσι καὶ αὐταὶ τελείου φωτός ἀπαυγάσματα»²³⁶. Ταύτας δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ἀνυμνήσῃ τις «ἐκεῖθεν (παρὰ Θεοῦ) ἐλλαμπομένης τὴν καθαρωτάτην ἔλλαμψιν, ἢ ἄλλως ἄλλην κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς τάξεως· τοσοῦτον τῷ καλῷ μορφουμένης καὶ τυπουμένης, ὥστε ἄλλα γίνεσθαι φῶτα, καὶ ἄλλους φωτίζειν δύνασθαι ταῖς τῶν πρώτου φωτός ἐπιρροαῖς τε καὶ διαδόσειν»²³⁷.

Παρὰ ταῦτα αἱ ἐπουράνιαι ταξιαρχίαι, μόλις χωροῦσι Θεοῦ λαμπρότητα, ἀδὸν ἄβυσσος καλύπτει, οὐ σκότος ἀποκρυφῆ, φωτὸς ὄντος τοῦ καθαρωτάτου καὶ ἀπροσίτου τοῖς πλείοσιν»²³⁸. Ὁ λόγος τοῦ τοιοῦτου εἶναι προφανῶς ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ περιλάβουν καὶ αὐτοὶ ἔτι τῶν ἀνθρώπων οἱ φιλόθεοι, καθ' ὃ περικρίνεται τὸ παχὺ τοῦτο καὶ ὕλικόν σαρκίον. Ἄλλ' ὅχι μόνον διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀγγέλους δὲν εἶναι βέβαιος ὁ Γρηγόριος, ἀν καὶ οὗτοι δύνανται νὰ περιλάβουν πλήρως τὴν ἀνωτάτω καὶ ὑπερούσιον φύσιν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, διὰ τὸ γεγονός ὅτι αὐταὶ εἶναι πλησίον τοῦ Θεοῦ καὶ ὄλω τῷ φωτὶ καταλάμπονται «τυχὸν ἀν καὶ τρανοῖντο, εἰ καὶ μὴ πάντη, ἀλλ' ἡμῶν γε τελεώτερόν τε καὶ ἐκτυπώτερον καὶ ἄλλων ἄλλαι πλεῖον ἢ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τάξεως»²³⁹.

Οἱ ἄγγελοι εἶναι πνεύματα αἰγλήεντα, ἀειδῆ (ἀνευ εἰδους, μορφῆς), ἱπτάμενα πέριξ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ. Εἶναι νέες ἐλαφροί, πῦρ καὶ πνεύματα θεῖα, κινούμενα ταχύτατα διὰ τοῦ ἀέρος, μετὰ σπουδῆς ἐκτελοῦντα τὰ θεῖα προστάγματα. Εἶναι ἀπλοῖ, νοεροὶ καὶ διαυγεῖς, οὔτε ἐκ σαρκὸς προερχόμενοι (διὰ

234. Ἔπη ἡθ. PG 37, 523.

235. Λόγ. 44,3. PG 36, 609 B.

236. Λόγ. 6,12. PG 35, 737 B.

237. Λόγ. 28,31. PG 36, 72 B.

238. Λόγ. 2,76. PG 35, 484 A.

239. Λόγ. 28,4. PG 36, 32 A.

τῆς φυσικῆς γεννήσεως) οὔτε καὶ πρὸς σάρκα ἐρχόμενοι, μένοντες σταθερῶς εἰς οἶαν φύσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν²⁴⁰. Ἐλεύθεροι ὄντες τῆς σαρκικῆς παχύτητος, εἶναι ἐλεύθεροι καὶ σωματικῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἐλεύθεροι γαμικῶν δεσμῶν καὶ ἐγκοσμίων φροντίδων. Πάντες ἔχουσι μίαν φύσιν, ἐν νόημα καὶ ἓνα πῶθον (τὸν ἀνακτα Θεὸν μέγαν). "Ἐλκοντες ἐκ τῆς Τριάδος ἀπλετον σέλας αἰζώουσιν καθαροῖο Θεοῦ καθαροὶ θεράποντες"²⁴¹. Παρὰ ταῦτα τὸ ἔργον των δὲν εἶναι δι' ὅλους τὸ αὐτό. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι παραστάται τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ἐνῶ ἕτεροι βοηθοῦν εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου καὶ ἄλλοι πάλιν περιέπου ἀνθρώπους, πόλεις καὶ ἔθνη²⁴².

Τέλος, σημαντικὸν μέρος τοῦ ἔργου τῶν ἀγγέλων συνιστᾷ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀνύμνησις τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. "Ἀγγελοι αἰγλήεντες ἀπειρέσιον κατὰ κύκλον, τρισσοφαοῦς θεότητος ὁμὸν σέλας ἀμφιέποντες"²⁴³, ἀνυμνοῦν ἔσαει τὴν ἀφθιτον δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. «Σήμερον-λέγει ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν εἰς Χριστὸν ὕμνον του—αἰγλήεις σε μέγας χορὸς ἀμφιγέγηθεν ἀγγελικὸς, μέλπει ὕμνον ἐπιστέφειον»²⁴⁴. Ἡ θεία ἀνύμνησις ἀποτελεῖ ἐνδοτάτην ἀνάγκην τῆς φωτεινῆς φύσεως τῶν ἀγγέλων, τῆς καταλαμπομένης ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ πρώτου φωτός, ἣτοι τῆς μακαρίας Τριάδος, ἧς τὴν ἀκτίνα φέρουν αἱ οὐράναι τῶν ἀγγέλων ταξιαρχίαι.

6. Ὁ ἄνθρωπος ὡς «φῶς τρίτον».

Κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, μετὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄγγελον, τρίτον φῶς εἶναι ὁ ἄνθρωπος:

«Τρίτον φῶς ἄνθρωπος, ὃ καὶ τοῖς ἔξω δῆλόν ἐστι. Φῶς γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὀνομάζουσι, διὰ τὴν τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου δύναμιν· καὶ ἡμῶν αὐτῶν πάλιν οἱ θεοειδέστεροι, καὶ μᾶλλον Θεῶ πλησιάζοντες»²⁴⁵.

Ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς φῶς διὰ τὴν λογικὴν φύσιν αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν καὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἱστάμενοι σοφοί. Γίνεται ὅμως καὶ μία διαστολή· ὡς φῶς δὲν χαρακτηρίζεται ἀδιακρίτως πᾶς ἄνθρωπος, ὡς ἀπλῆ δηλαδὴ βιολογικὴ ὄντοτης, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὁ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ὁ μετέχων τοῦ αἰδίου φωτός, ὁ θεοειδῆς καὶ θεόμορφος, ὁ πλησιάζων τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν τοῦ ἀληθινοῦ φωτός.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐν ταῦτῳ μικρὸς καὶ μέγας.

240. Ἐπη δογμ. PG 37, 439-440.

241. Ἐπη ἡθ. PG 37, 525.

242. Ἐπη δογμ. PG 37, 440.

243. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1451-1452.

244. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 1329.

245. Λόγ. 40 5. PG 36, 364 C.

Καὶ μικρὸς μὲν εἶναι διὰ τὴν σωματικὴν καὶ ὕλικὴν φύσιν αὐτοῦ· μέγας δέ, διὰ τὴν ἀθάνατον ψυχὴν του²⁴⁶. Ἀπηχῶν ἀντιλήψεις πλατωνικὰς²⁴⁷, ὁ Γρηγόριος ἐκδέχεται τὴν ψυχὴν ὡς ἄημα (ἐμφύσημα, πνοήν) Θεοῦ, εἰ καὶ ἐμίγη μετὰ τοῦ σωματικοῦ καὶ γηίνου, ὡς φῶς ἐν σπηλαίῳ καλυφθέν, διατηροῦσα παρὰ ταῦτα τὴν θείαν καὶ ἀφθιτον φύσιν της²⁴⁸. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι «πῦρ μαλερόν» (= ὄρμητικόν), ὡς ἐκδέχονται ταύτην τὰ ὕλιστικὰ συστήματα, οὔτε «πνευστός ἢ ἀποπνευστός ἀήρ», οὔτε «χύσις αἱματόεσσα διὰ σάρκα θέουσα», ἢ «ἁρμονία τῶν σωματίων εἰς ἓν ἰόντων»²⁴⁹. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὕλιστικὰς ταύτας περὶ ψυχῆς δοξασίας, ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν χριστ. πίστιν εἶναι ἐκ Θεοῦ καὶ θεία. Εἶναι «ἄνασσα» καλὴ καὶ μεγάλη, καταγομένη ἐξ εὐγενῶν βασιλέων, καίπερ περιῆλθεν διὰ τῆς πτώσεως εἰς δουλείαν, προσδεθεῖσα εἰς τὴν γῆν καὶ τὰ γήινα πράγματα²⁵⁰.

Παρ' ὅλον δ' ὅτι εἰς ἓνια σημεία τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας του, ὁ Γρηγόριος φέρει πλατωνικὴν ἐπίδρασιν, ἐν τούτοις εἰς ἓν σημεῖον ἀποχωρίζεται ὀξύτατα πάσης φιλοσοφικῆς ἐπιδράσεως. Συγκεκριμένως, καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ὀριγένην, ἀπορρίπτει ρητῶς τὴν ἰδέαν τῆς προϋπάρξεως καὶ ἐνσωματώσεως τῆς ψυχῆς: «Φοβοῦμαι μὴ καὶ ἄτοπός τις εἰσέληθι λογισμός, ὡς τῆς ψυχῆς ἀλλαχοῦ πολιτευσαμένης, εἴτα τῷ σώματι τούτῳ ἐνδεθείσης· καὶ ἐκ τῆς ἐκεῖθεν πολιτείας, τῶν μὲν λαβόντων τὴν προφητείαν, τῶν δὲ κατακρινομένων, ὅτι κακῶς βεβιώκασιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ὑπολαβεῖν λίαν ἄτοπον, καὶ οὐκ ἐκκλησιαστικόν (ἄλλοι μὲν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων δογμάτων παιζέτωσαν ἡμῖν δὲ τὰ τοιαῦτα παίζειν οὐκ ἀσφαλές)»²⁵¹.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, «ἡ ψυχὴ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος»²⁵². Τὴν πλατωνικὴν ταύτην θέσιν κατ' ἀρχὴν ἀποδέχεται ὁ Γρηγόριος, ἐκ τοῦ σημείου δὲ τούτου ἄρχονται οἱ ὑπ' αὐτοῦ βαρύντατοι χαρακτηρισμοὶ καὶ ταλανισμοὶ, τοὺς ὁποίους ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς μοχθηρὸν καὶ ταπεινὸν καὶ ἄπιστον. Διαπορεῖ δὲ πῶς, εἰκῶν ὦν τοῦ Θεοῦ, συνεζύγη τῷ σώματι, συμφορῶμενος τῷ πηλῷ²⁵³. Βεβαίως μία τοιαύτη ἰδέα δυσκόλως δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὰ ἀνθρωπολογικὰ τῆς Ἐκκλησίας διδάγματα. Παρὰ ταῦτα ὁ

246. «Ἡ μὲν γὰρ (λατρικὴ ἐπιστήμη) περὶ σώματα πονεῖται, καὶ τὴν ἐπικερὸν ὕλην καὶ κάτω ρέουσαν, πάντως λυθησομένην καὶ πεισομένην τὰ ἑαυτῆς... Τῆ δὲ περὶ ψυχὴν ἢ σπουδῆ, τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν, καὶ τῆς ἀνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν, καὶ πρὸς ἐκεῖνην ἐπειγομένην, εἰ καὶ τῷ χειρόνι συνεδέθη» (Λόγ. 2,17. PG 35, 425 BC).

247. Πλάτ., Πολιτ. VII, 514α-518β.

248. «Ψυχὴ δ' ἐστὶν ἄημα Θεοῦ, καὶ μίξιν ἀνέτηλ

Οὐρανὴ χθονίῳ, φάος σπήλυγι καλυφθέν,

Ἄλλ' ἐμπης θεῖε τε καὶ ἀφθιτος» (Ἔπη δογμ. PG 37, 446-447).

249. Ἔπη δογμ. PG 37, 447.

250. Περὶ ἑαυτοῦ. PG 37, 987.

251. Λόγ. 37,15. PG 36 CD.

252. Πλάτ., Ἀλκιβ., 130 C.

253. Λόγ. 14,6. PG 35, 865 A.

Γρηγόριος, παρὰ τὴν ἀμείλικτον πολεμικὴν του κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος (τοῦ μεταπτωτικοῦ καὶ τῷ πάθει δουλεύοντος), δὲν παραλείπει νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸ καὶ ἀξίαν θετικὴν: «ὁ καὶ ὡς σύνδουλον ἀγαπῶ, καὶ ὡς ἐχθρὸν ἀποστρέφωμαι· ὁ καὶ ὡς σύνδουλον φεύγω, καὶ ὡς συγκληρονομόμον αἰσχύνομαι· τῆξαι φιλονικῶ, καὶ οὐκ ἔχω τίνι συνεργῶ πρὸς τὰ κάλλιστα χρῆσωμαι, ὡς εἰδὼς εἰς ὃ γέγονα, καὶ ὅτι δεῖ με πρὸς Θεὸν ἀναβῆναι διὰ τῶν πράξεων»²⁵⁴. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη πρὸς τὸ σῶμα στάσις τοῦ Γρηγορίου ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ ἔχοντος συγκεκριμένον τέλος καὶ σκοπὸν (ὕπηρεσία τοῦ ἀγαθοῦ) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἰδέας τῆς ἐν αὐτῷ ἁμαρτίας, ἣτις ἐπιφέρει ἐκτροχιασμὸν καὶ σύγχυσιν τῆς πραγματικῆς ἰδέας αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἱερός Πατήρ, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, δὲν διστάζει νὰ ἴδῃ τὴν θεῖαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνα, τὴν ἀπαρτίζουσαν τὴν θεομορφίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ λογικῇ καὶ ἀθανάτῳ ψυχῇ αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Γρηγόριος, ἐκπρόσωπος ὢν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, τῆς ἐκδεχομένης τὸ «κατ' εἰκόνα» ἐν τῇ νοερᾷ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ²⁵⁵, εἶναι διεξοδικός²⁵⁶. Ἡ ψυχὴ ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ οὐρανίου νοητοῦ κόσμου, ἴσταται πλησίον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων, καλουμένη ὅπως μιμῆται τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα, «πρὸς ἃ βλέπειν ἀσφαλὲς μόνον τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν, ἢ ὡς μάλιστα τὸ εὐγενὲς αὐτῇ διασώζεται διὰ τῆς πρὸς αὐτὰ νεύσεως, καὶ ὡς ἐφικτὸν ὁμοιωσεως»²⁵⁷.

(Συνεχίζεται)

254. Λόγ. 14,6. PG 35, 865 AB.

255. Βλ. H. Grouzel, *Théologie de l' image de Dieu chez Origène*, Paris 1956, σελ. 154 ἐξ.

256. Βλ. Λόγ. 38, 11. PG 36, 321 D. Ἔπη δογμ. PG 37, 446 ἐξ.

257. Λόγ. 6,14. PG 35, 740 B.